Bergensposten.

NR.4 desember 2016 19. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 48. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: desember 2016

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2

Edgar Hovland og Anders Haaland:
Walter Pedersens siste trikketur og en guttunges villfarelse
-Et innspill i debatten I Bergensposten om de to Saborg-bøkene 3

Bjørn Davidsen
Galeasen «Loyal» og en «sildtur» 1917/18 7

Bjørn Davidsen
Da staten tok kontroll 15

Gunnar A. Skadberg:
Arkitekt von der Lippe i Stavanger og Bergen 17

Atle Thowsen
1905 – ikke bare unionsstrid 26

Renathe Wågenes:
Slektsforskning og DNA 49

Per Stian Kjendal:
Stereografiske bilder 52

Bjørn Davidsen:
Sydnæskage 56

Bergensposten 4/2016

Det er på tide å ønske leserne av Bergensposten God Jul og Godt Nytt År!

2016 nærmer seg allerede slutten. Statsarkivet i Bergen er nå en fredet bygning i Årstadveien, og et busstopp! Vi er seksjonert! Men Bergensposten kommer – som dere ser - fortsatt ut! Vi håper dere finner glede i det.

I dette nummeret følger Anders Haaland og Edgar Hovland opp diskusjonen om hva som skal kjennetegne god historieskriving. Igjen er det fjorårets SABORG-bøker som er grunnlaget for innlegget.

Bjørn Davidsen har vært en nær venn av Statsarkivet i Bergen siden midten av 1990-tallet, og han er blant de absolutt flittigste bidragsyterne til Bergensposten. Tradisjonen tro gir han oss også i år anledning til å prøve bergenske julekaker. Og også dette året har redaksjonen fått prøvesmake. Vi kan anbefale oppskriften! Ellers er det galeasen Loyal som får Bjørns oppmerksomhet denne gangen.

Gunnar Skadberg har gledet våre lesere med mange artikler. Flere av dem har pekt på forbindelsene mellom Stavanger og Bergen. Denne gangen er det Fredrik Conrad von der Lippe og hans innsats som arkitekt i de to byene som er tema.

Atle Thowsen var i mange år direktør på Bergens Sjøfartsmuseum. Han har vært en flittig og grundig forsker, i første rekke med emner fra norsk sjøfart. Han har han fortsatt forskningen og skrivingen, og i de siste årene arbeidet med Christian Michelsens biografi. Gjennom det arbeidet har han også fattet interesse for Albert Gjermoe, Michelsens studiekamerat. På mange måter fikk de to parallelle yrkesløp. Også Gjermoe ble overrettsakfører i Bergen, og han var investor i mange prosjekter, som Michelsen. Men Gjermoe var mindre heldig enn kameraten, og kom etter hvert i store vanskeligheter både profesjonelt og privat. Han svarte med å skrive boken «For Guld» - og ble saksøkt ved Kristiania meddomsrett! Det er på samme tid bade en tragisk og komisk historie, der statsministeren fikk sin rolle, og der grensene for bruk av levende modeller i skjønnlitterære bøker og forståelsen av som er litteratur, var sentrale problemstillinger.

Renathe Wågenes er nå hjemmehørende i Seksjon for Tilgjengeliggjøring, arbeidssted Bergen, men er fortsatt interessert i slektsgransking og gener i denne forskningen. Hun forklarer oss litt om hvorfor.

Per Stian Kjendal har arbeidet hos oss de siste to årene. Han har vært engasjert og positiv. Hans interesser favner vidt, og i dette nummeret gir han oss kunnskaper om de stereografiske bildene som var populære gjennom deler av 1900-tallet.

Yngve Nedrebø

Edgar Hovland og Anders Haaland:

Walter Pedersens siste trikketur og en guttunges villfarelse

- Et innspill i debatten I Bergensposten om de to Saborg-bøkene

Bokprosjektet om Saborg skyldtes ikke minst Terje Olsens (TO) engasjement. Han ville vite hva faren, Reidar Olsen (RO), hadde vært med på som sjef for likvidasjonsgruppen i sabotasjeorganisasjonen på Vestlandet. Nå ble det ikke bare én, men to bøker – en frukt av Lars Borgersruds (LB) noe bisarre opptreden som prosjektleder og hans søksmål mot Museum Vest. I Bergensposten 3/2016 går LB og Inge Bjørnar Eriksen (IBE) i rette med TOs kritiske innlegg i 2/2016. Her er det faghistorikeren Borgersrud som tar et oppgjør med amatøren. Høyt til hest og med en aura av egen fortreffelighet gyver han løs, og tonen er usedvanlig nedlatende. Er skytset dødbringende, og i tilfelle for hvem? Vi har ikke kunnet motstå fristelsen til å kikke vår fagfelle litt i kortene på et par punkter – for å sjekke gehalten.

Innledningsvis kan det være på sin plass med et par bemerkninger til LBs kritikk av TOs manglende respekt for rettsforliket. Denne lyder unektelig nokså hul all den stund LB selv gikk ut i pressen like etter forliket var inngått og dessuten i forordet i boken, *Sabotører i vest*, bretter ut sin versjon av striden; en versjon med flere uetterretteligheter. Det er etter vårt syn tvingende nødvendig å kjenne bøkenes tilblivelseshistorie i detalj for å kunne avdekke om strategiske og taktiske hensyn kan ha ført til feilaktige konklusjoner – herunder også bevisste manipuleringer. En historiefaglig debatt om bøkenes forskningsresultater blir kort og godt umulig om striden i prosjektet skal være tabubelagt.

Hvem løsnet skuddet på Sandvikstrikken?

Dette spørsmålet var sentralt i pressedebatten i 2005 som ble kimen til bokprosjektet. August Rathke (AR) hevdet at østlendingen «Frank» var gjerningsmannen – noe Terje Olsen imøtegikk. I november 2013 kommenterte LB dette punktet i Ole-Jacob Abrahams (O-JA) manusutkast slik:

Side, note 91: Her legger du opp til en polemikk med Rathke, ved å hevde at han ikke bygger på kildemateriale. Saklig sett ser det ut til at du har rett. Det bør likevel ikke stå slik. Det holder med å henvise. Jeg foreslår en alternativ formulering: «Ut fra det samlede materiale som vårt prosjekt har frambrakt, kan det ikke herske tvil om at det var Reidar Olsen som avfyrte skuddet.

Det bekreftes både av det tyske avhørsmaterialet (SA/B, Thulands arkiver, 60; 7, 41), Thomas Totland og Moland 1999: 152, selv om den siste beskriver Reidar Olsen som østlending.(...)»

Som forfatter kom LB senere hen til andre resultater. I boken, *Sabotører i vest,* som i innlegget i Bergensposten er det blitt maktpåliggende å nytte det samme kildematerialet til å sannsynliggjøre at også andre enn RO kan ha avfyrt skuddet. I motsetning til TO går LB etter sigende til verket med fagmannens verktøyskrin for å besvare et historisk spørsmål, nemlig «vitenskapelig, nøktern og distansert metodebruk». LB mener å ha identifisert østlendingen «Jan» som Arne Gundersen fra Porsgrunn. Konklusjonen kviler på et nokså spinkelt grunnlag, og det er merkelig at LB ikke har forsøkt å finne ut om signalementet som Norman Iversen (NI) ga av «Jan» passer på denne Porsgrunns-mannen. LB tar heller ikke stilling til den passasjen i samme avhør som direkte utelukker «Jan» som gjerningsmann: «Bei der Erschiessung des Pedersen hat «Jan» mitgewirkt, der die Deckung uebernahm.» «Jan» sørget for dekningen, og dermed burde han være utelukket som gjerningsmann. Politiets overvåkingstjeneste (POT) fikk oversatt dette avhøret av NI til norsk, og her heter det: «Ved skytningen av Pedersen medvirket «Jan» som utførte dekningen (av Reidar Olsen).»

I samme avhør kommer det frem flere opplysninger som utpeker RO som gjerningsmannen. Vi er uenige med LBs tolkning av følgende utsagn: «Pedersen wurde durch Reidar Olsen geschossen.» Det gjelder også denne passasjen i avhøret av Hans Langeland (HL): «Spaeter habe ich erfahren, dass Pedersen durch Reidar Olsen erschossen wurde (…).» Ifølge LB kan preposisjonen durch «definitivt» ikke oversettes med **av**. Med så vel de mest anerkjente tyske språkoppslagsverk (Duden) som lys levende germanister i ryggen er vår konklusjon at durch her ikke bare kan oversettes med **av**, men at **av** i denne konteksten gir den rette meningen. LB hevder at HL ikke hadde til hensikt å navngi den som skjøt, men å fortelle at aksjonen ikke var autorisert. Den samme tolkningen gir han av følgende passasje i avhøret av NI: «Von Reidar Olsen habe ich spaeter erfahren, dass dieser die Erschiessung des Pedersen auf eigene Faust durchgefuehrt hat.» Feiltolkningen av preposisjonen durch svekker sannsynligheten for at det her kun var tale om å få fram at likvideringen av Pedersen skjedde uten godkjenning fra ledelsen i Saborg eller andre autoriteter. De to passasjene i avhøret av NI fremtrer i POTs oversettelse slik: «Pedersen ble skudt av Reidar Olsen.» «Av Reidar Olsen har jeg senere fått vite at han gjennomførte skytningen av Pedersen på egen hånd.»

Videre er det lite rimelig å se helt bort fra Thomas Totlands opplysninger om at RO avfyrte skuddet på trikken. Totland var med som den fjerde i gruppen, og vi kan ikke se at LB klarer å nulle ut dette vitneprovet med henvisning til vitnets alder, helsetilstand, variable hukommelse, press fra TO og plasseringen på trikken.

Etter vår oppfatning er det flere kilder som peker på RO som gjerningsmannen i likvideringen av Walter Pedersen. At «Frank» skulle ha gjort denne jobben, har det ikke lyktes noen å finne et eneste kildebelegg for. Den samme kildetørken gjelder også rollen til «Jan» som aktiv revolvermann i dette dramaet. I den eneste kilden som omtaler hans rolle, var oppgaven å sørge for dekning. Vi må derfor konkludere med at det er en inntil visshet grensende sannsynlighet for at nettopp Reidar Olsen løsnet det dødbringende skuddet på Sandvikstrikken. Det er vanskelig å se at LB har brakt oss noe nærmere en avklaring av hendelsesforløpet og aktørenes roller i denne saken, tross hans egenreklame om «vitenskapelig, nøktern og distansert metodebruk». Om hensikten hans har vært å ta amatøren med til historikerens verksted for å lære ham hvordan man profesjonelt avdekker «wie es eigentlich gewesen ist», må dette metodekurset karakteriseres som lite tilfredsstillende. Mangelen på profesjonalitet blir enda tydeligere i neste sekvens.

Guttunge på ville veier

«For Olsen ser Rathke ut til å være en besettelse», skriver LB og slår fast at Terje Olsen (TO) nok en gang behandler «kilden ukritisk». Hva er det TO skriver? Han hevder at «Rathke var medlem av NS fra høsten 1940 til februar 1941». TO bygger her på kilder som er velkjente for LB om vi skal feste lit til opplysningene i note 1578 (s. 585) i LB og IBEs bok: «Rapport til Rikspolitisjefen» fra Thuland 8.2.45, NHM, FO II/8.1. Kartoteksamling fra den norske mottakssentralen i London. Her står det svart på hvitt at Rathke hadde gått alene på et NS-møte og meldt seg inn i NS, mest sannsynlig i NSUF (partiets ungdomsorganisasjon), høsten 1940, og at medlemskapet opphørte i februar 1941. Dette har Rathke til overmål bekreftet med sin signatur. Videre forteller rapporten at Rathkes mor fikk sønnen til å innse at dette var et feilskjær. Han trakk selv den samme konklusjonen og meldte seg ut. TO har altså sitt på det tørre: Medlemskapet er dokumentert, og det er oppsiktsvekkende at LB velger å neglisjere opplysningene i denne kilden og i stedet å bringe til torgs en fortelling – i både boken og polemikken mot TO i Bergensposten – der Rathkes kontakt med NS-miljøet skildres i ulne vendinger. På side 586 heter det i boken til LB:

> *«Det hadde gått så langt at han hadde vært med disse vennene på noen NS-møter og ble forsøkt rekruttert. Men det ville han ikke, og kontakten med vennene ble brutt.»*

Dette sitatet som står i grell kontrast til opplysningene i rapporten av 8.2.45, har ingen dokumentasjon. LB har som alt påvist, kjent og brukt rapporten (note 1578), men suverent valgt å se bort fra innholdet i den. Dette er i realiteten å betrakte som et grovt underslag. Hva får en garvet historiker som til like ynder å stå frem som plettfri forvalter av samtlige kardinaldyder i historiefaget, til å gjøre et så vellykket forsøk på å bringe sitt faglige renommé i vanry?

Mellom lære og liv er det hos LB til tider et enormt svelg – og det burde stemme ham til et hardt, målbevisst arbeid i all ydmykhet for om mulig å lukke dette gapet og gjenvinne lesernes tillit. Enn så lenge er vårt råd til hans øvrige lesere: Sjekk kildene nøye før konklusjonene hans svelges!

Medlemskapet i NS kaller Ole-Jacob Abraham «en bagatell», men LBs håndtering av kildene gir dessverre dette spørsmålet et helt annet format. Følgende bør avklares: Ble Rathke informert av LB om innholdet i rapporten av 8.2.45? Dersom ikke, har LB forledet ham til å akseptere en fortelling som riktig nok samsvarer godt med Rathkes egen oppfatning av saksforholdet, men som er grovt avvikende fra kildegrunnlaget. I motsatt fall, dvs. at LB gjorde Rathke kjent med funnet av denne rapporten og innholdet i den, ville vi ha forventet at han som så lenge hadde tjent fru Justitia i egenskap av dommer i fremskutt posisjon ville ha tatt til motmæle mot så slett bevisvurdering fra sin historikers side. At en historiker underslår opplysninger i et kildemateriale han har til rådighet, kan på ingen måte kalles en bagatell. Rathkes medlemskap i NS er i seg selv en bagatell som på ingen måte gir noen plett på hans rulleblad som motstandsmann. Situasjonen blir langt alvorligere om tidsvitnet, Rathke, ikke er blitt forledet av historikeren LB, men har stilltiende valgt å akseptere hans fremstilling på dette punktet.

Vi er kjent med at LB kort tid før bruddet i prosjektet var meget kritisk til Rathkes rolle som tidsvitne, men at

Dankert Thuland (1912-1976) var politimann i Bergen, tolk, motstandsmann. Han ble tatt av tyskerne, sterkt mishandlet, og rømte fra Grini til London, der han fortsatte sin kamp gjennom hele krigen. Seinere politioverbetjent og hovedstevnevitne

denne skepsis synes å ha forsvunnet som råtten snø i vårsola etter at de ble partnere i sitt nye fellesprosjekt. Det vil føre for vidt å gå inn på denne snuoperasjonen her og nå – siden den er så tett knyttet til et av Borgersruds dramaturgiske hovedgrep: demoniseringen av Dankert Thuland. Den delen historien lar vi utstå til en senere anledning.

Bjørn Davidsen

Galeasen «Loyal» og en «sildtur» 1917/18

I denne artikkelen skal vi først gi en kort oversikt over historien til galeasen «Loyal» fra den ble sjøsatt i Skålafjøra i Rosendal 13. september 1877, og fram til i dag. Siden det nærmer seg jul og nyttår, gjengir vi også loggboken fra en stormfull «sildtur» vinteren 1917/18. Denne turen er dobbeltdokumentert, både ved skipets loggbok og lister fra et tolloppsynsbyråkrati som ble innført sommeren 1917 og varte til første verdenskrig tok slutt i november 1918. Dette byråkratiet beretter vi mer utførlig om i en påfølgende artikkel.

«Kvitegaleasen»

En gang i fjerne tider – midt i Skålafjøras storhetstid som båtbyggersted i siste halvdel av 1800-tallet, lot Knut Johannessen Nes i Rosendal sjøsette en galeas som fikk navnet «Loyal» – seinere viden kjent som «Kvitegaleasen». Bilbrev (et skips «fødselsattest») ble utferdiget 25. september 1877 av byfogden i Haugesund. Knut var gjerrig på slike bilbrev ser det ut for i arkivene, for de kostet penger. Selv ikke for hans seinere så verdensberømte skute, jakten «Gjøa» fra 1872, har et slikt vært mulig å oppdrive. Men kontrahererne av «Loyal», Thomas Manger m.fl. fra Haugesund, ville ha dokumentasjonen i orden. Derfor kjenner vi både byggmesteren – og sjøsettingsdatoen 13. september 1877.

«Loyal» har fått et langt liv og har pløyd mang en bølge både i fred og krig – som galeas, motorskip, og igjen som galeas. I disse snart 140 årene har

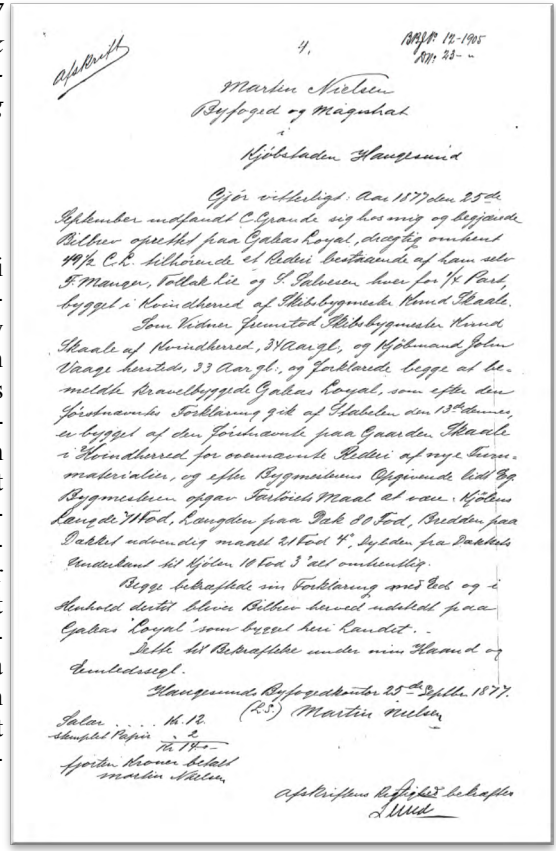

Afskrift

4.

Betalt: 12-1905
Kr. 23-

Marten Nielsen
Byfoged og Magistrat
i
Kjøbstaden Haugesund

Gjør vitterligt: Aar 1877 den 25de September mødtandt C. Grande sig hos mig og begjærede Bilbrev opretted paa Galeas Loyal, drægtig omtrent 149 C.T. tilhørende et Rederi bestaaende af Ham selv F. Manger, Tøllak lie og S. Salvesen hver for 1/4 Part, bygget i Koindhered af Skibsbygmester Knud Haale.

Som Vidner fremstod Skibsbygmester Knud Haale af Koindherred, 37 Aar gl., og Kjøbmand Johan Vaage herstedes, 33 Aar gl., og forklarede begge at bemeldte Kravelbyggede Galeas Loyal, som efter den Førstnævnte Forklaring gik af Stabelen den 13de dennes, er bygget af den Førstnævnte paa Gaarden Haale i Koindherred for oommeldte Rederi af nye Tømmaterialier, og efter Byggemesteren Opgivende lidt Bg Bygmesteren opgav Fartøiets Maal at være: Kjølen Langde 71 Fod, Langden paa Dæk 80 Fod, Bredden paa Dækket udendørs maaler 24 Fod 4", Dybden fra Dækkets Underkant til Kjølen 10 Fod 3" alt omtrentlig.

Begge bekræftede sin Forklaring med Ed og i Henhold dertil blev Bilbrev herved udstedt paa Galeas "Loyal" som bygget hen Rederiet.

Dette til Bekræftelse under min Haand og Embedssegl.

Haugesund Byfogdekontor 25de September 1877.

(P.S.) Marten Nielsen

Taxa ... Kr. 12
stempel Papir à 2
Kr. 14-
betalt Kroner betalt
Marten Nielsen

Afskriften bekræftes
Lund

Avskrift av bilbrevet

1877-1885:	Thomas Manger m.fl., Haugesund. Skipper: Carl Otto Grande.
1885-1890:	Jens Gjerdesjøen m.fl. Skipper: Knut Smedsvik.
1890-1906:	Torstein Onarheim (også skipper) m.fl., Tysnes.
1906-1923:	Nicolay Volckmar, Kristiansund. Skipper: Carl Svenning.
1923-1929:	Brødrene Aarsæther A/S, Ålesund.
1929-1966:	Martin G. Kattenes m.fl., Tysnes.
1966-1968:	A/S Loyal, Austevoll.
1968-1970:	Arthur Håvik, Eggesbønes.
1970-1976:	Arvid og Henry Tennebø, Deknepollen.
1976-2004:	John Hausberg, Forlandsvåg.
2004-2015:	Audun Hausberg, Forlandsvåg.
2015–:	Stein Arve Olsen, Florø.

12 «eiere» hatt hånd om båten, enkelte med svært markante skippere ved roret. Eierne har vært så mangt og mange, fra eneeiere til parts- eller aksjeselskap. Men like fullt har de sørget for både båten og dens mannskap i storm og stille.

«Loyal» ble bygget i en overgangstid mellom seil- og motorfartøyer, men hvor seilskip i form av jakter og galeaser fortsatt var etterspurte. Frakting av fisk, salt og tønner til og fra uthavnene langs kysten skjedde i mange år framover på slike skip. Ja, til og med mot fjernere strøk ble de største benyttet, så også «Loyal».

Etter et liv som galeas, ble «Loyal» nedrigget i 1933 og fikk innsatt en 60 hk Grei-motor. Men livet som fraktefartøy fortsatte helt fram til 1976. Hva den fraktet i disse 99 årene, har det vært vanskelig å finne ut av. Noen perioder er dekket av loggbøker. Andre er sporadisk dekket av et forsikringsarkiv som forteller om uhell og der igjennom skipets liv, gjøren og laden. I tillegg er hele dens liv nedfelt i de offentlige skipsregisterpapirene, uten at de forteller hva skipet bedrev på «bølgan blå». Alt dette er nå skannet av Statsarkivet i Bergen.

Men i «Loyal»s 99. år, 8. april 1976, kjøpte John Hausberg (1923-2006) i Norheimsund skipet for 110.000 kroner for å tilbakeføre det til sin opprinnelige tilstand – som galeas. Galskap sa noen, men den gamle skipsbygger, krigsseiler, bonde, skytebas og bensinstasjonseier hadde både mål og mening med det han gjorde.

Lørdag 7. juni 1997, etter mer enn 20 års strev og forsakelser, kunne John og hans kone Svanhild sammen med sønnen, medhjelper og skipper Audun, den øvrig familie, utallige venner og presse, se «Loyal» gli ut fra slippen i Forlandsvågen – som gjenskapt galeas.

120 år etter den første sjøsetting i Skålafjøra, fløt igjen «Loyal» – som det den var bygget og opprinnelig rigget som – galeas.

Siden har den seilt med Audun Haus-

berg som skipper og seinere eier – helt til han i 2015 måtte gi den fra seg av helsemessige grunner.

Endelig: John og Svanhild Hausberg om bord på den gjenskapte galeasen «Loyal» ved Torgutstikkeren i Bergen.

Dagens «Loyal» Tekniske data:

Bruttotonn:	98	Mastehøyde:	28 meter
Total lengde:	37 meter	Gaffelrigg:	12 seil, ca. 480 m^2.
Lengde i vannlinjen:	25,75 meter	Maskin:	Kromhaut V12, 325 hp
Bredde:	7 meter	Marsjfart:	7–8 knop
Dypgående:	2,8 meter	Toppfart:	11 knop

Den nye eieren er Stein Arve Olsen fra Florø, som vil drifte «Loyal» på samme måte som Audun har gjort i nesten 20 år. Dermed blir nok «Loyal» fortsatt å se både i Bergen, langs norskekysten og helt sikkert i fremmede havner også i årene framover. Det planlegges nemlig en seilas kloden rundt om tre år. Da er det planen at hun skal runde Kapp Horn fra øst mot vest, slik hun trolig gjorde det for ca. 100 år siden.

Skipper Audun Hausberg ved roret på Loyal.

Jakten på «Loyal»s liv

Etter at John Hausberg overtok «Loyal», klarte han og sønnen Audun å få ut en kopi av skipets loggbøker for visse perioder, som ligger på museet i Haugesund. De, sammen med forsikringspapirene fra bl.a. Jondal Skibsassuranceforening som Statsarkivet i Bergen har skannet og overbragt oss, forteller om et traurig liv om bord på en av de fraktebåtene som på mange måter var livsnerven i varetransporten langs kysten, enten det var med salt, tønner, sild, fisk – eller keramikk og annet gods.

Loggboken fra «Loyal» viser også at dersom båten var eid av et større firma, ble den bare brukt når firmaet trengte den til eget bruk. I andre tilfeller vet vi at båten gikk i «løsfrakt», og tok oppdrag der de fantes.

I materialet jeg og andre har samlet om galeasen «Loyal»s liv og virke siden 1877, kom jeg over en 99 år gammel dobbelt-dokumentert beretning. Den forteller om noe som er lite kjent i den vanlige norgeshistorien.

Under et besøk på Statsarkivet i Trondheim fant jeg helt tilfeldig og uten hjelp, en boks som viste seg å inneholde alle listene fra de lokale tollerne i Trondhjem tolldistrikt fra 1917–18, da en utstrakt kontroll var innført og pågikk. Der lå også trykte lister om hvor slike tollsteder var opprettet landet rundt.

Funnet av dette var egentlig et biprodukt, siden mitt egentlige formål var å finne ut av «Loyal»s gjøren og laden. Også den dukket opp på disse tollistene, men ved nærmere studier noe underlig. For i tollistene er registrert følgende:

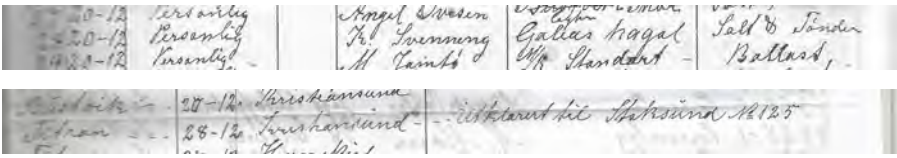

«20/12: Ank. Titran. Ankomstanmelderens navn: K. Svenning, Personlig. (Eg. skipper Carl Svenning). 28/12: Meld. om ank. sendt Kristiansund. Anm.: Utklarert til Stoksund No 125.»

Problemet er at «Loyal» ikke forekommer i listene for Stoksund, heller ikke på nytt i ankomstlisten for Titran. Derimot utklareres «Loyal» i Titran med last av sild, salt og tønner for Kristiansund 24/1 1918. Melding om dette sendes Kristiansund 28/1, mens ankomstmeddelelse fra møre-byen først registreres på Titran 8/2.

Hva som skjedde med «Loyal» og dens mannskap i den halvannen måned den var på «Sildtur», kan vi derimot lese ut av loggboken som den åpenbart gudfryktige skipper Carl Svenning førte under turen (i en tid da «Loyal» var eid av Nicolay Volckmar i Kristiansund):

«Sildtur 1917-18

Lørdag 15/12 afgik med slæb Kl. 3 Emd. Indhavende fuld ladning tønder og salt – Gud give os en heldig reise. Vinden flau ostlig, overskyet luft – Kl 6 Emd ankredes ved Tyrhaug med S.B. Anker 30 Fv. Kjætting.

Søndag 16/12-17

Afgik med slæb fra Tyrhaug Kl 9 Fmd. Vinden frisk ONOlig skyet luft. Kl. 1 Emd ankredes i Titran med begge anker og taug iland agter, som foreløbig fortøining. Gud være Tak for en heldig Reise.

Mandag 17/12.

Frisk SWlig med skyet Luft. Fortøiede med 60 Fv Kjætting iland forud om sb. 45 om bb. 45 Fv. iland agter om sb. og Pertlinen iland agter om b.b. Førte iland ... (resten mangler på kopien).

Tirsdag 18/12 17.

Storm av SW. Emd tyk luft og regn. Arbeidet med klargjøring.

Onsdag 19/12.

Kuling av NW med bygeluft. Om Ef-

termiddagen tog mod 54 2/3 Maal sild af M/S Sleipner. Pris Kr. 30.

Torsdag 20/12.

Frisk WNWlig med hagelbyger. Arbeidet med Silden.

Fredag 21/12

Ugjevn mest nordlig vind med snebyger. Arbeidet med forskelligt.

Lørdag 22/12

Storm af SW og West med Snebyger. Arbeidet med forskjelligt.

Søndag 23/12

Storm af Syd og SW. Fmd. Sne. Holdt Dagen Hellig.

Mandag 24/12

Storm af NW med Hagelbyger. Emd. Kuling af Nord og NO. Satte Pertlinen i Land forud om S.B. og Kabelen med Kjætting i Land agter om S.B.

Tirsdag 25/12

Om Natten storm af Nord med Hagelbyger. Udover dagen aftagende med samme luft. Holdt Dagen Hellig.

Onsdag 26/12 17.

Frisk omløbende med Sneluft. Holdt Dagen Hellig.

Torsdag 27/12

Aftagende NWlig Kuling, overskyet Luft. Arbeidet med forskjelligt.

Fredag 28/12

Storm af SW med tyk Luft. Arbeidet med forskjelligt.

Lørdag 29/12

Storm av WSW med Regn. Arbeidet med forskjelligt.

Søndag 30/12

Ugjevn omløbende, overskyet Luft. Holdt Dagen Hellig.

Mandag 31/12

Storm af WSW med Regnbyger. Udover Aftningen sterk storm av West med Snebyger. Kl 12 sterk Storm af NW med Snebyger.

Tirsdag 1te Januar 1918.

Storm af NW til Nrd. Emd. aftagende. Udover Aftningen tiltagende Kuling af NO med Snebyger. Holdt Dagen Hellig.

Onsdag 2/1

Storm af NNW med snebyger. Arbeidet med forskjelligt.

Torsdag 3/1

Omløbende Vind med Snebyger. Arbeidet med forskjelligt.

Fredag 4/1

Storm av NW med Snebyger.

Lørdag 5/1

Fmd. Storm af SW med Regn. Kl. 2 Emd. sprang Vinder over til forrykende Storm af NW med Hagelbyger. Kl 7 Emd. sprang Vinden over til Kuling af NO med Snebyger.

Søndag 6/1

Omløbende Vind med Sne. Holdt Dagen Hellig.

Mandag 7/1

Frisk Ostlig med overskyet Luft.

Tirsdag 8/1

Fmd flau ostlig. Emd tiltagende til Storm af SW med Sne.

Onsdag 9/1

Kuling af NW og West med Snebyger.

Torsdag 10/1

Fmd frisk ostlig. Emd Stille med skyet Luft.

Fredag 11/1 18

Storm av NO med Sne.

Lørdag 12/1

Ugjevn omløbende vind med snebyger.

Søndag 13/1

Storm af WSW med Snebyger. Holdt Dagen Hellig.

Mandag 14/1

Storm af SW med Snebyger. Tog imod af S/S «Timan» 150 Maal Sild, pris 35.

Tirsdag 15/1

Storm af SW med Snebyger til Middag, siden aftagende. Arbeidet med Sild hele Dagen.

Onsdag 16/1

Storm af SW med Snetykke. Arbeidet med Lasten.

Torsdag 17/1

Fmd Kuling af NO med Sne. Emd flau ostlig skyet Luft. Arbeidet med forskjelligt.

Fredag 18/1

Storm af SW og West. Udover Aftningen Snebyger.

Lørdag 19/1

Storm af West med Snebyger.

Søndag 20/1 1918

Flau sydlig med tyk Luft. Udover Aftningen Storm af SW med Regn. Holdt Dagen Hellig.

Mandag 21/1

Flau omløbende Vind med Snetykke.

Tirsdag 22/1

Frisk NOlig med Snetykke. Tog ombord Pertlinen forud.

Onsdag 23/1

Flau Ostlig med klar Luft. Førte ombord ilandbragte Tønder.

Torsdag 24/1

Flau SOlig. Udover aftningen Regn. Gjorde Fartøiet seilklart. Tog ombord endel af Fortøiningene.

Carl Svenning anmeldte denne dagen skipet til avgang med «Sild Salt Td» for Kristiansund:

Fredag 25/1

Storm af SW med Regn. Arbeidet med Rengjøring.

Lørdag 26/1

Storm af WSW med tyk Luft. Arbeidet med Rengjøring.

Søndag 27/1

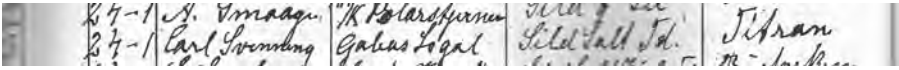

Storm af WSW med Regnbyger. Holdt Dagen Hellig.

Mandag 28/1

Laber sydlig overskyet Luft. Kl. 7 Emd. sprang Vinden om til forrykende Storm af SW med Regnbyger.

Tirsdag 29/1

Udover Morgenen Stormen aftagende. Emd Stille.

Onsdag 30/1 1918

Storm af WSW med Regn.

Torsdag 31/1

Storm af WSW til Middag, siden aftagende til flaut med oplettende Luft.

Fredag 1/2

Fmd. Kuling af SW. Emd. aftagende med overskyet Luft.

Lørdag 2/2

Afseilte fra Titran Kl 10 Fmd. Vinden flau sydlig, skyet Luft. Holdt det krydsende. Efter Kl 4 Emd. fordetmeste Stille med overskyet Luft. Kl 12 Nat midt i Ramsøfjorden. Gud give os en heldig Reise.

Søndag 3/2

Fordetmeste Stille med delvis Regn. Kl 4 Emd ankredes paa Katholmfluen, for Stille, med S.B. Anker 30 Fv. Kjætting.

Mandag 4/2

Udover Morgenen Stille. Kl 10 Fmd. afseilte fra Katholmfluen. Vinden laber SOlig med Regn. Efter Kl 11 Fmd omtrentlig Stille hele Dagen. Kl 12 Nat paa Talgsjøen.

Tirsdag 5/2

Stille til Kl 10 Fmd, siden flau SOlig. Kl 2 Emd ankredes ved Sørholmen Krsund med B.B. Anker, 40 Fv. Kjætting og agterfortøiede. Gud være Tak for en heldig Reise.»

Som i sannhet var en svært så stormfull og traurig «sildtur» for «Loyal» og dens mannskap.

Melding om ankomst Kristiansund ble registrert på Titran 8. februar 1918:

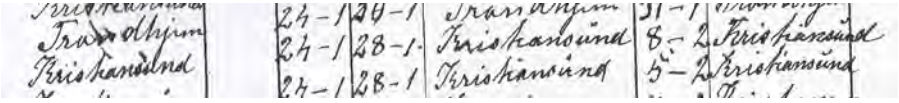

Kilder:

Diverse arkivmateriale om «Loyal», Statsarkivet i Bergen og privat
Tollister for Titran 1917–18 m.m., Statsarkivet i Trondheim
«Loyal»s loggbok 1917–18, Karmsund folkemuseum, Haugesund

Bjørn Davidsen

Da staten tok kontroll

Sommeren 1917 – i verdenskrigens nest siste år, og det russiske revolusjonsåret – skjerpet Norge sitt tollvern langs kysten. Norge var nøytralt og kunne i prinsippet handle med begge parter i krigen. Men etter at Tyskland innførte uinnskrenket ubåtkrig fra 1.1. 1917, økte britene presset mot Norge for å hindre at norske forsyninger gikk til Tyskland. Når det gjelder hermetikk, er dette omtalt i forrige nummer av «Bergensposten». Når det gjelder britisk handelsspionasje og politisk press, målbar tidligere statsminister Chr. Michelsen dette i desember 1917. I én av rettssakene mot de tyske spionene som hadde operert i Bergen, uttalte han at engelske myndigheter på forskjellige områder skaltet og valtet her i landet som om en norsk myndighet og den norske stats suverenitet ikke eksisterte. (Nytrøen, Kaleb s. 136)

Siden det i det følgende også snakkes om garanti mot gjenutførsel av innførte varer, virker skjerpingen av tollvernet mer eller mindre som et diktat fra England; som en forutsetning for å få varer derfra.

Finans- og Tolddepartementets bakgrunnen for skjerpelsene står å lese i Ot.prp. nr. 54 (1917) av 7. juni 1917, som vi hitsetter et utdrag av:

«Det nævnte paabud i § 7 (i tollovgivningen av 1869, red.anm.) om betingelserne for forsendelse av utenrikskefortoldede varer er vistnok i den senere tid i væsentlig utstrækning at anse som bortfaldt i praksis ... Som regel blir der derfor vistnok ikke skjelnet mellem utenlandske fortoldede og indenrikske eller andre toldfrie varer.

Det vil efter departementets mening under ordinære forhold intet være at indvende mod, at den indenrikske vareførsel kan foregaa frit og ubundet.

Derimod stiller saken sig anderledes under den nu raadende krigstilstand, da der for en flerhet av varer efterhaanden er etablert utførselsforbud, likesom de indførte varer er belagt med garanti mot gjenutførsel. Kontrollen med overholdelsen herav nødvendiggjør, at toldopsynet til en viss grad ogsaa kan følge varerne, eller i alle fald de fragtende fartøier naar de gaar fra sted til andet langs kysten.

For dette øiemed kan det være hensigsmæssig at ha adgang til at paabyde, f.eks, at alle fartøier, som fører varer fra et indenriksk sted til et andet, pligter at anmelde sin avgang og bestemmelsessted samt, hvilke varer det medfører, til toldvæsenet på avgangsstedet. Ved en saadan ordning vil de offentlige myndigheter ogsaa sættes istand til paa ethvert punkt i det hele at kontrollere selve de paagjældende fartøiers færd. ...»

Resultatet av saken ble at hvert toll-

Kongelig resolution *), hvorved bestemmes: 21 juli.

1. Fartøier i indenriksk skibsfart skal efter derom av Finans- og Tolddepartementet utfærdigede nærmere regler være forpligtet til at avgi anmeldelse for toldopsynet eller for myndighet, som av nævnte departement bestemmes, med oplysning om avgang og bestemmelsessted og om ankomst samt om varer og passagerer, som de medfører.
2. Ethvert fartøi, som utfører indenriksk vareførsel eller passagerfart, skal være ledsaget av saadant legitimationsbevis, som av toldopsynet eller dertil antat myndighet i samme anledning utfærdiges.
3. Overtrædelser av de under 1 og 2 givne bestemmelser og av de i henhold hertil av Finans- og Tolddepartementet utfærdigede regler straffes med bøter i henhold til den almindelige borgerlige straffelovs § 339, forsaavidt ingen strengere bestemmelse kommer til anvendelse.

*) Bekjendtgj. 23 juli i Lovtid. 1ste avd. nr. 38.

distrikt ble pålagt å opprette lokale tollstasjoner på selv de minste utvær, og alle norske fartøyer i innenriks løsfart ble pliktig å melde last til disse – og hvor de kom fra og hvor de skulle. Ordningen ble kortvarig, som antydet, og opphørte ved verdenskrigens slutt i november 1918.

Nå synes ikke saken å ha hatt særlig bråhast – i alle fall malte den offentlige kvern like langsom den gangen. For den Kongelige resolusjonen ble ikke vedtatt før 21. juli, og departementets «cirkulærer» ble utsendt både 28. juli og 21. september. Deretter skulle tollerne utpekes, før det kunne trykkes opp fortegnelser for hvert tolldistrikt, som så ble sendt rundt.

Bare to av de fem fortegnelsene jeg fant, er daterte: Vadsø 1. oktober og Bodø 5. november 1917. Når det gjelder listene jeg fant fra Titran på Frøya, starter de så smått i begynnelsen av november. Men fra da av er de ført punktlig av bankkasserer J. Gaustad; han er i hvert fall oppført i fortegnelsen som ansvarlig for denne registreringen.

De som ble satt til å være «tollere» eller «meldingsmenn» på disse stedene, synes å ha vært høyt betrodde personer, som f.eks. stedets lensmann, lærer, tolloppsynsmann, strandvakt, ordfører, en militær person eller som på Titran – stedets bankkasserer. Disse førte lister – og sendte melding fra sted til sted telefonisk, dersom det var mulig.

Når det finnes lite materiale igjen etter dette byråkratiet, skyldes det trolig at mye tollmateriale gikk tapt under siste krig.

Funnet på Statsarkivet i Trondheim inneholder alle listene fra de lokale «tollerne» i Trondhjem tolldistrikt – i tillegg til trykte lister om hvor slike tollsteder skulle opprettes i de andre tolldistriktene langst kysten fra Vadsø til Stavanger, med unntak av Troms. De sistnevnte er nå skannet ved Statsarkivet i Bergen.

Kilder:

Nytrøen, Kaleb: Fremstilling av overvåkingstjenestens virksomhet i Norge i tiden før 9. april 1940

Samling av cirkulærer m.v. vedrørende Toldvæsenet (1917), Kristiania 1918

Norsk Lovtidende 1917, s. 614

Odelstingspropotion nr. 54 (1917), Stortinget

Gunnar A. Skadberg:

ARKITEKT VON DER LIPPE I STAVANGER OG BERGEN

I Bergensposten nr. 2 2016 møtte vi Jens Zetlitz Monrad Kielland som virket som arkitekt både i Stavanger og Bergen. Denne gang skal vi høre om en annen arkitekt som også fant mer interessante og utfordrende oppgaver i hansabyen enn i Stavanger.

Conrad Fredrik von der Lippe var Stavangers første fastboende profesjonelle arkitekt. Han var født i Kristiansand 8. oktober i 1833 som sønn av biskop i Kristiansand stift (som også omfattet Rogaland), bergenseren Jacob von der Lippe og hustru Ingeborg Erichsen fra Kristiansand.

Arkitekt Conrad Fredrik von der Lippe bodde i Stavanger i årene 1859-1870.

UTDANNELSE

Etter å ha fullført studenteksamen i hjembyen, studerte Conrad Fredrik von der Lippe i årene 1851-1853, arkitektur ved den polytekniske skolen i Hannover under den berømte arkitekten Conrad Wilhelm Hases ledelse. «Fritz» von der Lippe som den norske studenten foretrakk å kalle seg i Tyskland, fikk også med seg kortere studieopphold i Hamburg, Darmstadt, Berlin og Wien før han vendte nesen hjemover igjen.

I 1856 var arkitekt von der Lippe tilbake i Kristiansand der han startet sitt eget arkitektfirma som den første utdannede arkitekten i hjembyen, men allerede i 1857 startet 24 åringen samme type praksis i Stavanger. Det vil si først var han lærer ved Stavanger offentlige tegneskole, men ved siden av denne lærerstillingen startet han eget arkitektkontor.

BYGNINGSINSPEKTØR VON DER LIPPE TIL STAVANGER

Fra 1859 til 1870 var Fredrik von der Lippe bygningsinspektør i Stavanger. Formannskapet ville gjerne ansette ham som stadskonduktør, men amtet ville ikke bidra økonomisk til dette.

Som et kompromiss ble von der Lippe derfor ansatt som konstituert stadskonduktør med en årslønn på 200 spesidaler. Arbeidet hans innebar ansvar for nyoppføring av nye bygninger og rehabilitering av gamle. Etter bybrannen i Stavanger 13. mars i 1860, kalt «Storabra´en, fikk von der Lippe i oppgave å lage kart over det nedbrente området med nøyaktig angivelse av grunnarealet for de ulike husene. I kontrakten han inngikk med kommunen, måtte han også påta seg oppgaven som veiinspektør når dette var nødvendig. For å spe på lønnen, påtok von der Lippe seg også vervet som tegnelærer ved Stavanger offentlige tegneskole fra 1. januar 1858.

I ettertid har arkitekt von der Lippe først og fremst fått sitt navn i Stavanger knyttet til oppførelsen av St. Petri kirke som stod ferdig sommeren 1866, men allerede i juli 1861 hadde von der Lippe klart et første utkast til ny kirke på St. Pedersgjerde. Byggingen av kirken startet i 1864 bl.a. ved hjelp av dyktige murere som von der Lippe hadde tilkalt fra Tyskland. Da kirken stod ferdig i 1866, var det arkitektens far, biskop i Kristiansand stift, Jacob von der Lippe, som 3. august dette året

MURMESTER LEHMANN

En av de tyske murerne von der Lippe fikk til Stavanger, het Heinrich Ernst Lehmann og var født i Tiefenfurt i Preussen i 1829. Han fikk borgerbrev som murermester i Stavanger allerede 7. august i 1860. I 1864 påtok Lehmann, og hans kollega Heinrich Joachim Krøger, på seg oppgaven med å lage ny ringovn ved Malde Teglverk som på den tiden var eid og ble drevet av konstituert politimester Lauritz Carl Aas som få år seinere skulle bli arkitekt von der Lippes nærmeste nabo i Kongsgaten ved Breiavatnet der Aas bodde i et hus som von der Lippe tegnet.

Fra 1864 til 1866 stod de to tyske murerne ansvarlige for oppførelsen av St. Petri kirke, og fra 1867 foregikk det en omfattende restaurering av Domkirken, ledet av arkitekt von der Lippe. Den som får anledning til å gå opp trappevangen som går fra koret opp til kirkens loft, vil kunne se at murstein fra teglverket på Malde ble nyttet også i Domkirken, og høyst sannsynlig var det «arkitektens murmestere» som var ansvarlig for murerarbeidene også i Domkirken. I 1872 overtok for øvrig Alexander L. Kielland teglverket på Malde.

Murmester Lehmann ble gift i St, Petri menighet i 1862, men vielsen foregikk i Domkirke menigheten fortsatt ikke hadde fått kirken Lehmann var i ferd med å bygge. Kona Johanne var født i Stavanger i 1841. Faren var sjømann John Christensen Vatnamot fra Ogna og moren het Oselle og kom fra Kristiansand. Ekteparet Lehmann bodde med sine barn i Øvre Holmegate 13. Etter 1885 flyttet familien Lehmann til Bergen der de bodde i Sverres gate 16 på Engen, ikke langt fra boligen dit familien von der Lippe hadde flyttet fra Stavanger i 1870. Ekteparet Lehmanns eldste sønn Gottfried Ernst (1863) ble murmester i Bergen mens han yngre sønner Heinrich A. (1875) og Albert D. (1878) ble henholdsvis arkitekt og ingeniør.

Øvre Strandgate 8 der ekteparet von der Lippe bodde de første årene under sitt stavangeropphold. Huset tilhørte familien Kielland, og etter at arkitekt von der Lippe forlot Stavanger i 1870, var det Alexander og Beate Kielland som bodde til leie i dette huset som gjerne ble kalt «Forberedelsen", for her bodde ofte nygifte par med tilknytning til Kielland-familien. Huset ble revet omkring 1960 for å gi plass til Ankerbygget.
Foto: Statsarkivet i Stavanger

fikk gleden av å innvie kirken sønnen hadde tegnet.

Allerede i mai 1861 laget arkitekt Conrad Fredrik von der Lippe tegninger som sitt første forslag til rehabilitering av Stavanger domkirke, og fra 1867 til 1870 ledet han den omfattende restaureringen av denne kirken.

Den restaureringen av Stavanger domkirke som von der Lippe ledet fra 1867, ble i ettertid omtalt som «hardhendt» da arkitekten fjernet det meste av etter-reformatorisk inventar og førte kirken tilbake til de opprinnelige romanske og gotiske stilartene. Det meste av inventaret i kirken ble avhendet ved en auksjon. Kirkens smale korbue ble erstattet av en bredere ved hjelp av murstein fra teglverket på Madla, og korbuen ble deretter dekket med murpuss. Fredrik von der Lippe tegnet for øvrig også kirkene på Nedstrand og i Strand.

Arkitekt Fredrik Conrad von der Lippe tegnet en rekke hus under sitt opphold i Stavanger, og Stavanger har bevart adskillig flere hus fra von der Lippes hånd enn det Bergen kan skilte med.

FAMILIEN VON DER LIPPE

Arkitekt von der Lippe ble gift i Stavanger domkirke 5. juli i 1859. Sin kone, Johanna Louise Caroline Voigt, hadde von der Lippe truffet under sine studier i Darmstadt. Hun var født i 1837 og var fire år yngre enn mannen. Hennes far var «Captain» Ludvig Voigt.

Under sitt opphold i Stavanger bodde familien von der Lippe først i Kiellandhuset, Øvre Strandgate 8, det såkalte «Forberedelsen» der medlemmer i familien Kielland, i generasjoner, hadde tilbrakt sine hvetebrødsdager.

Ekteparet von der Lippe fikk barna Ingeborg, født 25. mai i 1860, Ludvig Voigt ble født 6. juli i 1863, Johanna Marie Gerhardine ble født 25. april i 1866. Hun ble skoletannlege og bodde som voksen i Torvallmenningen 14 i Bergen. Før familien von der Lippe

Tvillinghusene ved Breiavatnet i Stavanger med adresse Kongsgate 47 og 49 stod ferdige i 1867, og arkitekt von der Lippe kunne flytte inn i nr. 47 (til venstre) med sin familie. Overrettssakfører, konstituert politimester og innehaver av Malde Teglverk Lauritz Carl Aas bodde i nr. 49 (til høyre). Øverst til høyre ser vi Hetland prestegård som var bolig for sognepresten i Hetland fra 1855 til 1880. Lagmannssteinen, siden Kongssteinen, til venstre for prestegården fikk sitt andre navn etter besøket kong Frederik IV avla Stavanger i 1704. I Kongsgaten 49 holdt Frøknene Rings pikeskole til i mange år.
Foto: Dreyer Bok
Som vi ser av det byhistoriske skiltet ble von der Lippes tvillinghus sammenføyd i 1919. Huset tilhørte da Stavanger kommune som nyttet huset som sosialkontor.
Foto: GAS
Slik ser arkitekt von der Lippes tvillinghus ut i 2015. Her sett fra sørvest og Breiavatnet.
Foto: GAS

SUKKERHUSET PÅ ENGEN

I Bergen bodde familien von der Lippe i det såkalte «Sukkerhuset» på Engen ved foten av Sydneskleiven. Sukkerhuset ble etablert allerede i 1750 for å raffinere råsukker som var høstet av tusenvis av afrikanske slaver som under tvang var ført fra Vest-Afrika til de dansk-norske koloniøyene St. Croix, St. Thomas og St. Jan i Vestindia. Da fabrikker i København ikke lenger klarte å raffinere alt sukkeret som ble ført til «moderlandet", ble det danske monopolet brutt, og Sukkerhuset i Bergen fikk deretter monopol på raffinering av sukker og sirup til Bergen stiftsamt og Nordlandene. Men allerede i 1766 gikk Det bergenske Sukkerrafinaderi konkurs grunnet en kvalitet på sukkeret som beskrives som «af maadelig Godhed".

Det var Sukkerrafinaderiets gamle, store toetasjes bygningen over en høy kjeller familien von der Lippe fikk overta ved ankomst Bergen høsten 1870. I 1891 sørget Conrad Fredrik von der Lippe for at Haakonsgate ble regulert rundt hans store hage som opprinnelig strakte seg like bort til Vestre Torggate. (Sukkerhuset ble revet i 1900 og erstattet av nåværende Folkets Hus i Håkons gate 5).

St. Petri kirke er vel den mest kjente markøren arkitekt von der Lippe etterlot seg i Stavanger. Den prangende kirken stod ferdig på høyden av St. Pedersgjerde i 1866 og ble vigslet av arkitektens far, biskop Jacob von der Lippe..
Foto: GAS

flyttet til Bergen ble også Jacob født i Stavanger 7. juli i 1870. Han ble siden skuespiller og garderobeinspektør ved Nasjonalteateret i Kristiania. Han var gift med Hanna Castberg (født i Skien i 1872). Dette ekteparet hadde i 1910 barna Frits (født i Bergen i 1901 og siden riksteatersjef) og Just Ebbesen (født i Kristiania i 1904). Vi føyer til at Frits von der Lippe (1901-1988) ble gift med Synnøve Reimers (1900-1990). De fikk sønnen Hermann von der Lippe (1930-2001) som ble sosionom og gift med Anni Wetlesen, og dette paret ble i 1964 foreldre til skuespillerinne Anneke von der Lippe som i november 2015, som første norske, ble hedret med den høythengende Emmy-prisen for fremragende skuespillerkunst.

Yngste barn i familien til arkitekt Fredrik von der Lippe var Jens Andreas Holmboe som ble født i Bergen 19. februar i 1877. Han ble oppkalt etter overlege ved Bergen sykehus Jens Andreas Holmboe (født i Bergen i 1827). Jens Andreas Holmboe von der Lippe ble siden kunsthistoriker i Kristiania.

Fra 1868 bodde familien von der Lippe i sitt nyoppførte hus i Kongsgaten 47, noe som skulle bli skjebnesvangert. Ekteparet von der Lippes eldste sønn, Ludvig Voigt, druknet nemlig i Breiavatnet 2. august i 1869 da han var seks år gammel. Gutten hadde vært ute på vatnet i en robåt da han falt uti og ikke klarte å svømme til lands. Ludvig ble gravlagt fire dager seinere fra Domkirken.

Lokalhistoriker Gunnar Wareberg fortalte at det ble søkt etter gutten ved hjelp av en hane som ble plassert i baugen på en robåt, for ifølge gammel overtro ville hanen gale når den stod over stedet der den druknede lå.

FAMILIEN VON DER LIPPE I BERGEN

Om drukningsulykken i Breiavatnet, like utenfor stuevinduene til Kongsgata 47, førte til at familien von der Lippe ville vekk fra Stavanger, vet vi ikke. Denne ulykken falt imidlertid sammen med økonomiske nedgangstider i Stavanger der det var lite finansielle midler til å holde byens arkitekt med utfordrende oppgaver. Da Bergen var i beit for en konstituert stadskonduktør, søkte von der Lippe denne midlertidige stillingen og fikk den.

I en søknad om tjenestefrihet, datert 30. juni 1870, skrev von der Lippe følgende til byens myndigheter: «Herved er det maaske aabnet mig en Vei til en bedre Livsstilling end Stavanger fortiden stiller mig i Udsigt. – Den Lammelse som fortiden har paatrykt vor By sit Stempel gjør jo min Funktion for Øieblikket mindre nødvendig, men jeg smigrer mig dog med, at min gjerning har været af den Natur, at den i Communen vil bli savnet, naar jeg forlader den.» Selvtillit manglet ikke arkitekten!

Kommunens ledelse svarte på arkitektens søknad med å innvilge von der Lippe permisjon fra stillingen som bygningsinspektør i Stavanger for å arbeide som stadskonduktør i Bergen. To år seinere fikk imidlertid von der Lippe stillingen som Bergens stadskonduktør på permanent basis, men von der Lippe solgte ikke familiens hus i Kongsgata 47 i Stavanger før i 1874, og dermed var det siste båndet til Stavanger brutt.

FAMILIEN VON DER LIPPE I SUKKERHUSET PÅ ENGEN – OG PÅ KLYVE I OS

I 1875 bodde ekteparet von der Lippe fortsatt i br. nr. 1844 ved Sydneskleiven i Bergen med barna Ingeborg (1860, som ble gift Konow i Bergen der hun virket som forfatterinne), Johanna Marie Gerhardine (født i Stavanger i 1866, ble tannlege) og Jacob (født i Stavanger i 1870, ble skuespiller). Laurentze Eriksdatter (født i Stavanger i 1855) var familien von der Lippes tjenestepike i Bergen.

I 1885 bodde arkitekt og stadskonduktør von der Lippe i Theatergaden 6 i Bergen med sin familie. Dette var identisk med familiens hus i bunnen av Sydneskleiven som nå hadde fått gateadresse. I samme hus som von der Lippe-familien, bodde i 1885 «overlæge for den spedalske syge» Gerhard Henrik Armauer Hansen (1841-1912) og hans kone Johanne Margrethe Gram Tidemand (1852-1930) sammen med sønnen Daniel Kornelius Armauer (født i 1876 i Bergen), stesønnen Adolph Tidemand (født 1872 i Bergen) og stedatter Konstance Klaudine Tidemand (født i Bergen i 1874). De to Tidemandbarna var fru Johanne Margrethe Hansens barn fra hennes første ekteskap med skipsbyggmester Adolf Tidemand (1845-1873).

I 1900 var Conrad Fredrik von der Lippe pensjonert stadskonduktør. Han bodde da sammen med kona og datteren Ingeborg, gift Konow, som da var enke. Denne familien bodde dette året på matrikkelnummer 67 i Os. Den 27.

Under oppholdet i Bergen bodde familien von der Lippe i det såkalte Sukkerhuset i bunnen av Sydneskleiven. Her er familien fotografert i hagen foran dette huset omkring 1878. På fanget til faren sitter yngstebarnet, sønnen Jens Andreas (1877). Fru Johanne Louise Voigt står ved siden av mannen. Døtrene Ingeborg (1860) og Johanne Marie (1866) sitter ved bordet til høyre mens sønnen Jacob (1870) står bak ryggen til Johanne Marie. Fotograf ukjent

september året etter døde arkitekt von der Lippe i Os.

Enken ble boende på gården Midt Klyve i Os der hun en tid fikk selskap av datteren Ingeborg. I 1910 bodde i alle fall «forfatter og oversetter» Ingeborg von der Lippe Konow sammen med moren på Midt Klyve.

I nekrologer beskrives Fredrik von der Lippe som en mann som lett lot seg begeistre. Han kunne tale seg opp til de store høyder. Stemmen formelig boblet i halsen på ham mens skjegg og hår viftet under hodets hurtige bevegelser, heter det. Bispesønnen var både ordrik og velformulert, og han var i besittelse av et kunstnertemperament som kom til uttrykk både gjennom arkitekttegninger og originale leilighetsdikt. Tre av ekteparet von der Lippes fire barn som nådde voksen alder, valgte yrker innen kunstfag – om vi ikke også skal regne tannlegeyrket til kunstfeltet.

ARKITEKT VON DER LIPPES VIRKE I BERGEN

Conrad Fredrik von der Lippe var

Slik ser det ut i dag der Sukkerhuset lå ved Håkonsgaten. Vi ser Sydneskleiven til høyre. Foto: GAS

stadskonduktør i Bergen i 20 års perioden fra 1870 til 1890. Stadskonduktøren hadde bl.a. ansvar for å tegne og oppdatere bykart. Han var også leder for bygnings- og reguleringsarbeider i offentlig regi. Allerede fra 1870 ble von der Lippe medlem av Bergens Haandværks- og Industriforening, og han var siden formann for denne foreningen i seks perioder.

Arkitektarbeidet måtte von der Lippe utøve ved siden av sin kommunale stilling. I 1872 tegnet Fredrik von der Lippe villaen på Lysøen for Ole Bull. Arkitekten må ved dette høvet fått utløp for sin lekne kunstnernatur i møte med den oppgaven han fikk av den internasjonalt berømte fiolinvirtuosen, og von der Lippe fikk da også mye kreditt for sin utforming av eventyrslottet i ulike stilarter.

I årene 1873-1881 drev von der Lippe et privat arkitektkontor i Bergen sammen med den unge tyske arkitekten Hans Heinrich Jess (født i Bistensee i Schleswig i 1847), men fra 1881 hadde stadskonduktøren forbud mot å drive privat arkitektvirksomhet innenfor Bergens bygrense. En vet ikke om en på Bergens vegne skal gremme seg over rigide regler som fratok Bergen en rekke stilige bygg fra von der Lippes hånd, eller en heller skal glede seg over de spennende bygningene han tross alt forsynte hansabyen med på før en stivbeint lovgivning stoppet ham.

I Bergen tegnet von der Lippe bl.a. Kjøttbasaren i Vetrlidsallmenningen og Finnegården 1a (1876) like ved Kjøttbasaren og Fisketorvet. Finnegården 1a kalles gjerne for Finnegårdens «taske» da murveggen omslutter søndre del av Finnegården ved inngangen til Bryggen fra sør. Noen meter sør for Kjøttbasaren, i Vetrlidsallmenning nr. 1, ble bakermester Ditlef Martens´ flotte murbygning reist etter tegninger av Fredrik von der Lippe. Selv om de tre bygningene von der Lippe tegnet i bunnen av Bergen våg, er ulike av utseende, danner de likevel en enhet. De er alle bygd i rød tegl med pusset dekor og har alle til felles at de er reist i nordtysk senmiddelaldergotikk. Vi føyer til at murbygningene som fortsetter husrekken nordover på Bryggen i Bergen fra von der Lippes «taske", ble tegnet ved århundreskiftet 1900 av Jens Zetlitz Monrad Kielland fra Stavanger (Bryggen 7, 11 og 13). (jamfør artikkelen om arkitekt Kielland i Bergensposten nr. 2 2016).

I 1872 tegnet Fredrik von der Lippe villaen Lysøen for fiolinisten Ole Bull.
Foto: GAS

KILDER

Arntzen, Jon Gunnar (red.): Bergensere i tusen år. Oslo 2005

Benestad, Finn og Schjelderup-Ebbe, Dag: Edvard Grieg. Mennesket og kunstneren. Oslo 1990

Gjelsvik/Gjerstad: Handelens sete. Bergen 2014

Henriksen, Christian: Stavanger i svunne dager. Stavanger 1975

Haaland, Anders: En by tar form. Stavanger 1999

Indrehus, Ola: Træk av Hetlands historie 1814-1914. Stavanger 1914

Kielland, Axel: Familien Kielland med dens kognatiske ascendents. Christiania 1897

Skadberg, Gunnar A.: På tur i Stavanger. Upublisert.

Cappelens leksikon. Oslo 1985

Bergen Byleksikon. Bergen 1999

Store norske leksikon (Jacob von der Lippe)

Panteregister for Stavanger. Statsarkivet i Stavanger.

Folketellinger 1801, 1865, 1875, 1885, 1900 og 1910. digitalarkivet.no

Stavanger Bystyres forhandlinger 1856 -1861. Stavanger kommune1967

wikipedia.no

Atle Thowsen

1905 – ikke bare unionsstrid

Rettssaken mot Alb. Gjermoes roman «For Guld» – med Chr. Michelsen i vitneboksen[1]

Med utgangspunkt i Vigdis Hjorts roman «Arv og miljø» åpnet litteraturkritiker Ingunn Økland i Aftenposten denne høsten opp for en engasjerende debatt om skjønnlitterære forfatteres forhold til og ansvar for bruk av levende modeller. Denne sjangeren innen skjønnlitteraturen omtales gjerne som virkelighetslitteratur. Debatten beveget seg til en viss grad inn på det juridiske området med spørsmålet om personer omtalt og identifiserbare i et skjønnlitterært verk kan gå til søksmål om de finner skildringen krenkende. Diskusjonen er ikke ny. Den har lange og dype historiske røtter. Blant de mest kjente eksempler finner vi Bjørnstjerne Bjørnsons skuespill «Paul Lange og Tora Parsberg» (oppført første gang i 1901) og Agnar Mykles roman «Sangen om den røde rubin» (1956).

Oppføringen av Bjørnsons skuespill førte til en voldsom debatt, men ingen rettslige skritt ble tatt. Mykles roman var fylt av detaljerte og lett gjenkjennelig personskildringer fra det bergenske borgerskap. Forfatteren ble trukket for retten i 1957, ikke for sin bruk av levende modeller, men for sine dristige erotiske skildringer som stred mot tidens puritanske oppfatning. Etter en langvarig prosess endte saken i mai 1958 med frifinnelse i Høyesterett av både forlegger og forfatter.

Ut fra høstens litteraturdebatt kan det synes som om bruken av levende modeller i norsk skjønnlitteratur sjelden har vært seriøst behandlet i en norsk rettssal. Dette er i så fall ikke helt korrekt. Av nyere eksempler kan nevnes Jon Michelets roman fra 1976, «Jernkorset». Romanen omtalte med navns nevnelse politibetjent Gerrit Løberg som det ble påstått hadde planer om å sprenge en Oktoberbokhandel i luften.[2]Gyldendal forlag og forfatteren ble trukket for retten etter anmeldelse fra fornærmede Løberg. Saken gikk helt til Høyesterett der de saksøkte ble dømt til å mortifisere utsagnet om politimannens sprengningsplaner.[3]

Nærmere tyve år senere kom Rønnaug Kleiva med romanen «Ingen reell fare» (2003). Ingen av personene i boken hadde fått navn, bare initialer for et par av dem. En kvinne mente seg likevel lett gjenkjennelig som modell for en av hovedpersonene i det som ble karakterisert som en «Utruskapsroman».[4] Hun klaget utgiveren, Det norske Samlaget, inn for Oslo namsrett med krav om at boken ble trukket tilbake. Høsten 2003 ble saken behandlet i namsretten. Av hensyn til privatlivets fred ble den ført bak lukkede dører. Kvinnen tapte på alle punkter og måtte i tillegg betale forlagets saksomkostninger. Forlagets

forsvarer hevdet at han aldri var i tvil om at de ville vinne saken: «Eit tap ville prinsipielt bety at det ikkje ville bli noko meir skjønnlitteratur i Norge.»

I det følgende skal vi se nærmere på en bok som kom ut for mer enn hundre år siden og som skapte et voldsomt røre for sin bruk av levende modeller – nemlig romanen «For Guld».

Alb. Gjermoe – forfatteren av «For Guld»

Den i samtiden mye omtalte prosess mot o.r. sakfører og forfatter Alb. Gjermoe og hans roman «For Guld» synes å ha gått i glemmeboken. Forklaringen er muligens at rettssaken fant sted våren 1905, samtidig med at kampen for et selvstendig Norge gikk inn i en avgjørende fase. Unionsstriden med Sverige kom til å overdøve alt annet, også Gjermoe-saken. Fokus ble rettet mot unionskonflikten og statsminister Chr. Michelsens rolle i denne. Over Gjermoes roman og den påfølgende rettssak ble det trukket et nærmest glemselens slør. Dette til tross for at Michelsen også her spilte en viktig rolle som aktoratets vitne i rettsaken mot sin gamle studiekamerat og forretningsforbindelse, Alb. Gjermoe.

Hvem var så denne Gjermoe? Hans fulle navn var Albert Johannessen Gjermoe. Han var født i Bergen i 1855 der han etter fullførte jusstudier i Kristiania, i likhet med Chr. Michelsen, slo seg ned som o.r. sakfører. Gjermoe var svært aktiv på eiendomsmarkedet. Blant annet kjøpte han i 1898 sammen med to andre interessenter Solstrand Bad og Hotel av Michelsen. Han drev også med kjøp og salg av aksjer. Blant hans kunder var Chr. Michelsen.

Den økonomiske krisen som satte inn i Bergen helt mot slutten av 1890-årene rammet Gjermoe hardt. Samtidig fikk han ekteskapelige problemer. Ifølge hustruen Emma hadde han inntil 1900 vært «elskeværdig og snil, indtil han traadte i Forhold med en i Stavanger boende Enkefrue».[5] Gjermoe ønsket skilsmisse, men Emma nektet. På meget strenge, nærmest ruinerende økonomiske vilkår gikk hun bare med på separasjon.[6]

Våren 1902 var Albert Gjermoe i en fortvilet økonomisk situasjon. Det hele kulminerer i mai 1902 da Chr. Michelsen krever Gjermoes siste eiendom lagt ut på tvangsauksjon grunnet manglende skatteinnbetaling og andre udekkede fordringer. Gjermoe klarer ikke å gjøre opp sin gjeld verken til Michelsen eller sine øvrige kreditorer. I Bergen blir

Overretssagfører
Oftedals Kontor
er tilflyttet Kirkegaden 16
Overretssagfører
Alb. Gjermoe
Contor: Skagen no 13
ligeoverfor herr Jens Andersen.
Høilands Sparebank.

Stavanger Aftenblad 22. april 1903.

arbeidsforholdene for ham bare verre, for ikke å si umulige. I begynnelsen av 1903 nærmest flykter han til Stavanger. Ifølge Chr. Michelsen syntes Gjermoe å «håbe på at få oparbeidet en ny forretning» der.[7]

Michelsen fikk sin antakelse bekreftet. I mars 1903 starter Gjermoe opp som sakfører i Stavanger.[8] Karrieren ble imidlertid kortvarig. I slutten av juni året etter forlater han byen for godt.[9]

Albert Gjermoe kan ikke ha ligget på latsiden etter å ha oppgitt sakførerpraksisen i Stavanger. Tidlig på høsten 1904 kom han ut med romanen «For Guld», eller en «En literær pamflet» av «den groveste Art» som Aftenposten foretrakk å kalle den.[10]

Boken ble ikke antatt av noe forlag. I stedet ble den utgitt på Kommisjonsforlaget i Kristiania for forfatterens egen regning og risiko.[11] På få dager ble «For Guld» en bestselger i Bergen. Blant leserne var Chr. Michelsen, som var like bestyrtet som resten av det bergenske borgerskap over bokens beskrivelse av lett gjenkjennelige fremtredende personer i byen. Personene det gjaldt ble påstått å ha gjort seg skyldige i både løgn og bedrag.

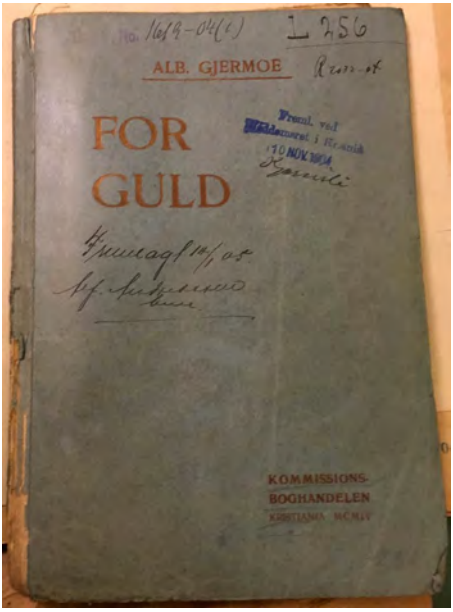

Alb. Gjermoe, «For Guld», utgitt høsten 1904. Eksemplaret som ble lagt fram og lest opp i retten

«For Guld» - handlingen og kulissene

Svært forenklet handler boken om et brødrepar – Carsten og Olaf, i virkeligheten Conrad og hans to år yngre bror Ole Johannessen L.P.S.[12] Etter deres fars død og etter hans ønske på dødsleiet, overtok de to i fellesskap familiens trelastforretning.[13] Faren var av «tarvelig Herkomst», men hadde ved «heldige Spekulationer – om ikke altid af reneste Vand», tjent en formue.[14] Han hadde giftet seg inn i en av byens bedre familier og fått fire barn – to sønner og to døtre – «alle lidet begavede».[15] De to brødrene hatet «hinanden, fra de var en Næve stor». Eldstemann Carsten var snill, godtroende og livsbejaende, mens broren var listig, slu og maktbegjærlig, og med ett ønske – å bli kvitt broren i firmaet. Dette lyktes han i. Han herset og regjerte med Carsten inntil denne gikk lei og solgte seg ut av firmaet til dårlige betingelser diktert av Olaf. Carsten trøstet seg med at hans

eldste sønn, Leopold (egentlig Lars etter farfaren), var blitt ansatt i firmaet året før.[16] Ettersom Olaf bare hadde døtre, forventet broren at sønnen en gang i fremtiden skulle overta forretningen.

Da Olaf overtok firmaet, hadde den økonomiske nedgangen allerede meldt seg. I et forsøk på å kompensere for reduserte inntekter, tok man til å jukse med målene på solgt trelast. Verre skulle det bli. Byggevirksomheten avtok for til slutt nærmest å stanse helt opp. Resultatet var en ytterligere svikt i etterspørselen etter trelast. I tillegg kom at mange av firmaets kunder hadde handlet på kreditt. De fikk store betalingsproblemer og firmaets inntektsgrunnlag ble stadig svakere, samtidig som gjeldsbyrden økte. Mens «Carsten var glad, han var kommet ud af det, han havde sit, var stedse i straalende Humør», var Olaf på sin side «begyndte at angre Udløsningen» av broren. [17]

En snedig plan ble lagt for å komme ut av uføret. Olaf var kjent med Carstens forventninger om at Leopold med tiden ville overta firmaet. For bevisst å provosere sin bror, gikk han til oppsigelse av nevøen. Den forventede reaksjonen uteble ikke. For å sikre Leopolds fremtid, sa Carsten seg villig til å utløse Olaf og overta trelastfirmaet sammen med sin sønn. Også denne gangen dikterte Olaf betingelsene som var langt fra til gunst for broren. I tillegg viste unge Leopold seg «lidet begavet» og med «liden Interesse for Forretningen».[18] Han brukte det meste av tiden «paa Sport og Damebekendtskaber».

I et forsøk på å få fart i omsetningen av trelast, innledet Carsten et samarbeid med en herr Olsen (egentlige Kristen Ottesen). Han var en «energisk, slu og med Talegaver» utstyrt, innflytter til Bergen som fikk Carsten med på etablere en teknologisk avansert, men kapitalkrevende fabrikk. Under firmanavnet Olsen & Co. skulle fabrikken utvikle og produsere diverse tønnetyper på basis av råmaterialer fra Carstens trelastfirma. Investeringene økte Carstens gjeld kraftig og bankens tillit til ham sank tilsvarende.

Ute i kulissene arbeidet hans bror aktivt med å mele sin egen kake. De to firmaene fikk stadig større problemer og med Carstens aksept og Olaf i en aktiv rolle kjøpte utenlandske interessenter firmaene under forutsetning at de sto fritt til å videreselge dem. Kjøpesummen ble satt til £ 90 000, mens videresalget til et nystartet aksjeselskap skulle koste £ 125 000.

En aksjeinnbydelse til etableringen av firmaet L. P. Johannessen Ltd fulgte. Konsul Olaf og o.r. sakfører Wrangell (egentlig Bonnevie Angell) sto som innbydere og garantister. Aksjetegningen ble en suksess og som takk for hjelpen mottok de to innbyderne en større sum under bordet. Firmaet opprettet dessuten en underavdeling i Bergen med konsul Olaf og Wrangell som direktører, mens hovedkontoret ble lagt til Skottland. Alt syntes lyst ut, men snart konstaterte de nye eierne at de var blitt lurt. Fabrikken hadde ikke livets rett og de bestemte seg for å av-

vikle den. Olaf konstaterte tilfreds: «Om et Aar er det hele atter mit».[19]

Etter dette gikk det stadige dårligere med Carsten både økonomisk og helsemessig. Det han hadde fått inn på salget av firmaet, dekket på langt nær det han skyldte banken. Han overlot til den staute o.r. sakfører Albrechtsen (les, Alb. Gjermoe) å ivareta sine interesser.[20] Sammen med sin hustru reiste han til «et Sanatorium paa Højfjeldet». Der skjøt han seg mot slutten av 1900.[21]

Albrechtsen ble oppnevnt som en av to bestyrere av dødsboet etter Carsten. Den andre var en nær slektning av brødrene Johannessen, Jørgen Knudsen (egentlig kemner Knud Olaf Jørgensen), byens skatteoppkrever. Knudsen hadde i denne stilling utviklet «noget vampyragtigt».[22] Boet hadde fortsatt til gode et betydelig beløp hos de utenlandske kjøperne av fabrikken. Knudsen satte seg fore å inndrive pengene, koste hva det koste ville. Om han lyktes ville «Provisionen for Skatteopkræveren give et pent lidet Tillæg til Aarets Indtægter».

Booppgjøret etter Carsten avdekket dyptgripende motsetninger og kritikkverdige handlinger. Ifølge forfatteren kjempet Albrechtsen for å ivareta interessene til enken og de tre barna etter Carsten, mens Jørgen Knudsen og først og fremst konsul Olaf kjempet for egne interesser. Konsul Olaf hadde både før og etter brorens død kastet seg ut i en rekke tvilsomme økonomiske affærer og ofte stått for en dårlig forretningsmoral, alt beskrevet i detalj i Gjermoes bok. Det er i all hovedsak omtalen av disse forretningene og denne moralen som dannet grunnlaget for konsul Johannessens senere søksmål, og ikke påstanden om at han var mindre begavet.

Også bokens lett omskrevne kulisser der handlingene utspilte seg, var til å kjenne igjen. Chr. Michelsen og hans omgangskrets kan umulig ha unngått å assosiere følgende beskrivelse med Solstrand hotell, et hotell Michelsen hadde fått bygget i 1894/95 og som Gjermoe få år senere var blant kjøperne til:

> *Det var en straalende Soldag i Juni. Det store Badehotel, det vakre «Solnæs» laa skinnende i Solen, smykket med alle sine Flag. Paa Græsplænerne i Parken foran Hotellet legede hvidklædte Børn mellem Bedenes brogede Blomsterpragt. Fra Udsigtsskrænten nede ved Søen hørtes af og til Latter fra muntre lysklædte Herrer og Damer. Lystkutterne i Havnen laa med sine hvide Sejl slappe, intet Vindpust krusede den store spejlblanke Fjord, ingen Sky paa den klare blaa Himmel.*[23]

Også innledningen til «For Guld» gir med sin detaljerte beskrivelse av konsul Olaf og hans bopel klare assosiasjoner til Ole Johannessen L.P.S.:

> *Han (Konsul Olaf) blev et Øieblik staaende paa Trappen foran sin lune Villa i Parken…Nervøst tok han i sine Handsker, kastede endnu et Blik udover Parken og Dammen, hvor to hvide Svaner i skærende Kontrast*

Ny opsigtsvækkende Bog!

„For Guld“

af Alb. Gjermoe netop udkommet. Pris Kr. 2.50. «Kr.ania Dagsavis» skriver:

„Forfatteren er ikke uden literær begavelse. Man læser ikke mange sider, for man er fangen af bogens indhold. Den fortæller om jobbetidens gyldne dage og om hvor slette og samvittighedsløse enkelte mennesker kan bli for at vinde rigdom. Tiltrods for enkelte svagheder og ting, der forekommer os at være lidet virkelige, vil sikkert bogen bli mødt med stor interesse og saa mange læsere.

I Løbet af 4—5 Dage solgtes ca. 1000 Expl. i Bergen.

Sendes mod Indsendelse af Beløbet i Kontanter.

Kommissionsboghandelen, Kristiania.

Romsdals Amtstidende 10.10.1904

mod Parkens bladløse Træer mindede om Sol og Sommer, og begav sig paa Vej.[24]

Den virkelige konsul Ole Johannessen L.P.S. bodde ifølge 1900-folketellingen for Bergen i Store Parkvei 22, med utsikt til nettopp Nygårdsparkens svanedam.[25] På begynnelsen av 1890-tallet bodde for øvrig broren Conrad bare noen hus bortenfor, nemlig i Store Parkvei 28.[26]

Alb. Gjermoe politianmeldes

Kort etter bokens utgivelse varslet konsul Ole Johannessen L.P.S. og adm. direktør i Bergens Sparebank, Bonnevie Angell, «som antas at være fremstillet i to af bogens hovedpersoner», som henholdsvis «konsul Olaf» og «Sagfører Wrangell», at de ville kreve Gjermoe tiltalt og straffet.[27] Begge var vel ansette, solide og fremtredende borgere av Bergen by.

Tidligere o.r. sakfører og statsadvokat, Bonnevie Angell, fulgte imidlertid ikke opp saken. Som forholdsvis nyansatt adm. direktør for Bergens Sparebank prioriterte han sannsynligvis arbeidet med oppføringen av et nytt bygg for banken.[28] Dermed ble det konsul Johannessen som 12. oktober klaget Alb. Gjermoe som forfatter av boken «For Guld» inn for riksadvokaten og krevde ham tiltalt og straffet.

Riksadvokaten fant noen dager senere at boken ikke burde «foranledige nogen Forføining fra det Offentliges Side».[29] I stedet burde det overlates til de personene som følte seg truffet av de «fremførte æreskrænkende Beskyldninger, selv at reise Retsforfølgning mod Forfatteren».

Gjermoe tolket Riksadvokatens beslutning som en i hvert fall halv seier. Han sendt ut det vi i våre dager ville kalle en pressemelding. Der ba han avisene «velvilligst» opplyse om at Riksadvokaten hadde funnet at klagen ikke burde føre til «nogen Forføining fra det Offentliges Side».[30] Men Gjermoe tok gleden på forskudd.

Allerede 20. oktober hadde advokat Heidenreich på vegne av konsul Johannessen stevnet Gjermoe for retten.[31] Et par dager senere ble stevningen tatt til følge og etterforskning og vitneavhør satt i gang i Bergen. Alvoret i saken ble understreket ved at Gjermoe ble pålagt å melde seg daglig på politikammeret i Kristiania, hvor han på denne tid midlertidig oppholdt seg. Den 24. oktober anmodet Gjermoe justitiarius i Kristiania byrett om at «herr advokat Hans Heyerdahl må blive opnævnt som min offentlige forsvarer».[32] Han bad samtidig om at sakens

dokumenter ble oversendt Heyerdahl og at advokaten ble rådspurt om tidspunkt og sted for berammelse av saken. Gjermoes anmodning ble tatt til følge.

Vitneavhørene i «For Guld»-saken fant sted i Bergen. Den 9. november var de avsluttet. Da hadde man i alt avhørt 19 vitner, «hvis forklaring medtog 89 – ni og otti – protokolsider».[33]

Dagen etter ble det første rettsmøtet i saken holdt i Bergen. For saksøker møtte høyesterettsadvokat Karl Johan Wiese for Emil Heidenreich og for saksøkte den offentlige oppnevnte forsvarer høyesterettsadvokat Hans Heyerdahl.[34] Ved møtets avslutning ble påbudet om daglig meldeplikt for Gjermoe opphevet. Det ble også bestemt at sakens hovedforhandlinger skulle legges til Kristiania Meddomsrett, samtidig som det ble besluttet, sannsynligvis av praktiske og økonomiske grunner, at bevisopptakene skulle finne sted i Bergen. Saksøkers advokat krevde dette iverksatt før jul.[35] I tråd med kravet ble saksøkte Gjermoe innkalt og ankom Bergen i midten av desember.

Bevisopptak i Bergens Forhørsret

Da Gjermoe ankom Bergen, fikk han vite at oppstart var satt til 28. desember. Dette kolliderte med rettsferien og endelige dato ble satt til 14. januar. Bevisopptakene ble avsluttet 6. februar, men først 17. februar forlot Gjermoe Bergen.[36] Vel tilbake i Kristiania sendte han med henvisning til straffeprosesslovens § 254 krav om å få refundert sine utgifter til reise t/r Bergen og opphold i byen, til sammen nærmere 250 kroner. Kravets begrunnelse illustrerer hans vanskelige økonomiske situasjon: «jeg var blottet for de til reisens bestridelse fornødne midler, som jeg måtte erhverve ved lån og mod tilbagebetaling efter refusion».

Bevisopptakene var mye en repetisjon av vitneavhørene, men med et viktig unntak. Både saksøkers og saksøktes advokat fikk anledning til å eksaminere vitnene. Det var dermed en forhørsrettssak som fant sted på Bergens politikammer.[37] Rettens administrator var konstituert assessor Wærness med to edfestede rettsvitner. Ved rettens åpning var både saksøker og saksøkte med sine respektive advokater til stede. Den velrennomerte og profilerte konservative kommunepolitiker, høyesterettsadvokat Emil Heidenreich fra advokatfirmaet Nicolay Wiig & E. Heidenreich i Bergen, førte saken for saksøker. Saksøkte var representert ved offentlig oppnevnt forsvarer, ikke tidligere nevnte høyesterettsadvokat Hans Heyerdahl, men o.r. sakfører Olaf Theodor Toresen, en advokat med «en heller beskjeden sakførerpraksis».[38] Advokatbyttet var provisorisk og sannsynligvis økonomisk motivert fra det offentliges side. Saken ville strekke seg over flere dager og gikk i Bergen der samtlige vitner, med to unntak, hadde bosted.

Her vil det være for plasskrevende å gjennomgå samtlige 18 vitneprov avgitt i Forhørsretten i saken mot Alb.

Gjermoe. Det synes også lite hensiktsmessig. Av de 19 innkalte vitnene (forsvareren frafalt ett vitne) hadde så å si samtlige en eller annen tilknytning til saksøkeren, konsul Ole Johannessen L.P.S. Mange var ansatte eller tidligere ansatte i konsulens forretning. Andre hadde familiær tilknytning. Det bildet vi danner oss ut fra vitneforklaringene er at de i det alt vesentlig pekte i en retning – mot Gjermoe. For å unngå for mange gjentakelser vil derfor bare de mest sentrale vitneforklaringene bli omtalt her.

Som første vitne forklarte o.r. sakfører Karl Frimann Dahl, redaktør av bladet «Samarbeidet», at Gjermoe sist sommer hadde vist ham manuskriptet til «For Guld» og spurt om det kunne være noe for hans blad «som Feuilleton».[39] Dahl hadde lest gjennom manuskriptet, men funnet det «ikke passende for Avisen». Saksøkte hadde spurt ham om en offentliggjøring av manuskriptet ville kunne påføre ham «en Injurieproces». Dahl bekreftet at så kunne bli tilfelle. Saksøkte hadde da replisert at han «i saafald havde Beviser at kunne fremlegge».

Advokat Heidenreich ønsket å få vite hvorfor manuskriptet ikke passet inn i Dahls blad. Vitnet slo fast at «Samarbeidet» ikke var et «Skandaleblad» og Gjermoes roman hørte etter hans mening til det han ville kalle «Skandaleliteraturen». På spørsmål fra saksøkte måtte han likevel medgi at han hadde lest boken med interesse, mest på grunn av dens «levende Billeder».

Som neste vitne fortalte papirhandler og boktrykker Johannes Andersen at han hadde avvist Gjermoes henvendelse i juli 1904 om å utgi «For Guld», både som forlegger og kommisjonær.[40] Årsaken var at han hadde funnet boken «injurierende mod visse Personer her i Bergen». Disse personene var, slik de var beskrevet, lett gjenkjennelige i boken, blant dem konsul Olaf og «sagfører Wrangel». I likhet med Dahl var Andersen klar over at boken blant annet siktet til konsul Ole Johannessen L.P.S.

I en samtale måneden etter, hadde Andersen frarådet Gjermoe å utgi boken fordi den «vilde vække Skandale», men forfatteren hadde bare svart at han «havde Beviser». I løpet av samtalen hadde Gjermoe spurt Andersen om hva han mente om boken. Boktrykkeren hadde svart, og samme svaret ville han også her i retten stå inne for: «Bogen er godt skrevet».

Den foreløpig mest omfattende og detaljerte vitneforklaringen sto det tredje vitne for, bokholder Ole Andreas Berg-Hansen med bopel i Trondheim.[41] Fra 1890 hadde Berg-Hansen i omkring ti år arbeidet i saksøkers forretning, «i alle Stillinger fra Volontør til Bogholder». Berg-Hansen hadde ved lesning av boken straks sett at boken «skildrede virkelig existerende Personer og Forholde i Bergen».[42]

Han hadde satt opp en liste over personer som etter hans mening ble skildret i boken under fingerte navn. Der var «Konsul Olaf», «Karsten», «Wrangell» og «Skatteopkræver Jørgen Knudsen». Vitnet var overbevist om at forfatteren

her siktet til «Sagsøgeren, dennes Broder Konrad Johannessen, Overretssagfører Bonnevie Angell samt Kæmner Jørgensen». Vitnet mente at han selv var blitt brukt som modell for personen «Hof» i boken. Berg-Hansen underbygget sine påstander ved å vise til at bokens beskrivelser på andre områder «nøiagtig svarer til de lokale Forholde her i Bergen». Som eksempel trakk han frem omtalen av «Konsul Olafs Villa i Parken med en Dam foran med to hvide Svaner». Den svarte presis til saksøkerens villa ved Nygårdsparken.

Også bokens beretning om de familiære forholdene speilet ifølge vitnet, virkeligheten. I «For Guld» er konsul Olaf og Carsten brødre, begge gift med hver sine halvsøstre og mens førstnevnte bare har døtre, har Carsten kun sønner. Beskrivelsen stemmer «fuldstendig overens med de virkelige Forhold Sagsøgerens Familie vedkommende».

I sin forklaring gikk vitnet også inn på beskrivelsen av de innfløkte forretningsmessige forholdene med eierskifter, sammenslåinger og nyetableringer og i kjølvannet av alt dette, stadig beskyldninger og opprivende konflikter. Berg-Hansens konklusjon var klar. Bokens beskrivelse «stemmer nøiagtig med det virkelige Forhold disse Personer og Forretningen vedkommende».

Beskyldningene om bruk av falske mål og annen bedragersk virksomhet i saksøkers trelastforretning var ifølge vitnet «fuldstendig grebet ud af Luften». I løpet av den tiden Berg-Hansen hadde vært ansatt i saksøkers forretning, var kundene alltid «korrekt og reelt behandlet i alle Hensender».

Advokat Heidenreich spurte om vitnets oppfatning av forholdet mellom brødrene Ole og Konrad. Vitnet slo fast at det var ikke godt. Conrad var «en hidsig og opfarende Mand, der ofte kunde komme med uoverveiede Ytringer» og det var «Rivninger mellem Brødrene paa Kontoret».

Det 5. vitne, bankdirektør Hans Bonnevie Angell, var blant sakens mest sentrale vitner.[43] Sammen med konsul Ole Johannessen hadde han som nevnt i oktober 1904 varslet at de to ville kreve Alb. Gjermoe tiltalt og straffet for utgivelsen av «For Guld». Bonnevie Angell trakk seg av arbeidsmessige grunner, men ble innkalt som vitne. Ikke uventet ga han sin fulle støtte til saksøker.

Bonnevie Angell hevdet at ingen som var noenlunde kjent med bergenske forhold kunne være i tvil om at romanens persongalleri var hentet blant det bergenske borgerskap. Både navnelikhetene og det faktum at forfatteren hadde lagt sin fortelling «saa nær indpaa de virkelige Forhold», bekreftet dette. For øvrig fremførte vitnet på dette punkt stort sett de sammen argumentene som vitne Berg-Hansen. Til og med dammen med «de to hvide Svaner» i Nygårdsparken ble tatt med i Bonnevie Angells forklaring.

Et sentralt punkt i vitneutspørringen av Bonnevie Angell var beskyldningene om at han og Ole Johannessen hadde mottatt penger for å underskrive en

aksjeinnbydelse som de visste var misvisende. Han medgikk å ha stått som innbyder til etableringen av L.P. Johannessen LTD, men hadde verken mottatt, eller blitt stilt i utsikt noen form for honorar, det være seg som innbyder eller direktør i selskapet. Vitnet følte seg også overbevist om at heller ikke konsul Johannessen hadde mottatt noen form for økonomisk godtgjørelse.

Som 18. og nestsiste vitne (det 20. vitne ble frafalt), gikk kemner Knud Olaf Jørgensen, gift med saksøkerens niese, i vitneboksen.[44] Det ble et langt og omstendelig avhør der det ble fokusert på de økonomiske transaksjonene i forbindelse med booppgjøret etter Carsten, det vil si Conrad Johannessen. En korrespondanse mellom vitnet og saksøkte, begge bestyrere i boet etter Johannessen, sto sentralt i utspørringen. I «For Guld» var det gjengitt et brev fra skatteoppkrever Jørgen Knudsen, det vil si vitnet Knud Olaf Jørgensen, til saksøkte Gjermoe.[45] I brevet ble saksøkte innstendig bedt om å reise over til England for å ordne opp i det problematiske økonomiske hopehavet mellom boet og engelskmennene som hadde kjøpt opp Carstens firmaer. Det var denne korrespondansen saksøkte siktet til når han hevdet å ha beviser for at konsul Olaf og Wrangell hadde opptrådt uredelig overfor de utenlandske kjøperne av L.P.S. Johannessen Ltd. Ifølge brevet var det nemlig «Direktørerne selv, som ved sin Underskrift, har begaaet den Skurkestreg, der er Aarsag til det hele».

Under avhøret tok vitnet avstand fra brevversjonen gjengitt i «For Guld». Den var i «høi Grad tendensiøst forvansket». Brevet han hadde sendt saksøkte var utelukkende «Tanker om disse Ting, som Momenter for Sagsøgtes Hukommelse» når denne skulle dra over til England for å ordne opp. Verken saksøker eller det femte vitne, Bonnevie Angell, hadde «handlet paa nogensom helst Maade urigtig ved at undertegne det irettelagte Prospekt». Vitnets kritikk gikk utelukkende på, og den kritikken sto han fortsatt fast på, «Direktørernes Trakaserier ligeoverfor Sælgerne, efterat Handelen var afsluttet». Han hadde bebreidet de to for at de hadde «nedlagt Ottesen & Co Fabrik». Denne bebreidelsen opprettholdt han.

Etter at 19. og siste vitne var avhørt, la rettens administrator frem brev fra saksøktes advokat der det ble krevd at saksøker, konsul Ole Johannessen, skulle avhøres som vitne.[46] Både saksøker og hans advokat motsatte seg dette og viste til at saksøker ville møte som vitne under sakens hovedforhandlinger i Kristiania. Etter en langvarig og intens diskusjon frafalt advokat Toresen på vegne av saksøkte kravet om at saksøker skulle møte som vitne i Forhørsretten.

Bevisopptakene i Bergen falt, sett under ett, ut i saksøkers favør. Men konsul Johannessen syntes likevel ikke helt trygg på at det hele skulle gå hans vei under rettergangen i Kristiania. Sannsynligvis på hans initiativ undertegnet 17 byggmestre i Bergen 3. april 1905 et skriv der de ga sin fulle støtte til konsulen.[47] Byggmestrene erklærte

at de i en årrekke hadde vært kunder, først hos firmaet L.P. Johannessen og senere hos L.P. Johannessen Ltd. De hadde kjøpt materialer for «mange tusen Kroner» og kunne bevitne at de i «enhver Henseende er blevet coulant behandlede, og at vi aldrig har merket nogen tilsigtet uregelmæsighed af nogen Art».

Også Alb. Gjermoe så det nødvendig å styrke sin sak. For å underbygge sin påstand om at han var en virkelig forfatter, fremla han for Meddomsretten i Kristiania to av sine litterære verk, en julesalme og et manuskript til et drama. Sistnevnte gikk tapt etter at det ble levert tilbake til Gjermoe, men salmen med den enkle tittel «Jul» er i behold i manuskripts form. Den har aldri funnet sin plass i den norske salmebok.[48]

Rettssaken for Kristiania Meddomsret

Onsdag 26. april 1905 ble retten satt i det som Norges Sjøfartstidende karakteriserte som «En Skandalesag».[49] Den nøkterne juridiske benevnelsen var: «subsidiært private Straffesag: Konsul Ole Johannessen, Bergen, mod Overretssagfører Alb. Gjermoe i Anledning af formentlige Injurier mod Sagsøgeren i den af Gjermoe udgivne Bog 'For Guld'».[50] Saksøkeren møtte selv i retten med høyesterettsadvokat E. Heidenreich fra Bergen som advokat. Gjermoe møtte ikke, kanskje klok av skade etter forrige Kristiania-besøk. Han var denne gang representert med sin offentlig oppnevnte forsvarer, høyesterettsadvokat Heyerdahl fra Kristiania.

Rettssaken vakte stor offentlig oppmerksomhet. Det var tross alt ikke hverdagskost at landets statsminister ble innkalt som vitne og det midt i en politisk turbulent tid der rikets skjebne sto på spill. Pressedekningen var landsdekkende, omfattende og detaljert. Bergensavisene dekket også rettssaken, men i noe mindre omfang og detalj enn mange av landets øvrige aviser. Bergens Tidende, ja selv Michelsens egen avis, Morgenavisen, nøyde seg stort sett med én spalte, mens Aftenpostens og Dagbladets detaljerte referater fylte flere spalter. Noen av avhørene, blant annet av konsul Johannessen og statsminister Michelsen, ble gjengitt så å si ord for ord. Det var som om noen av Stortingets stenografer var blitt hyret inn. Det er vanskelig å forklare bergensavisenes tilbakeholdenhet i saken. Kanskje lå Gjermoes beskrivelse av det bergenske borgerskapets handel og vandel tettere opp mot virkeligheten enn det man var komfortabel med? Da heller, for sikkerhets skyld, dempe skildringen ned.

I utgangspunktet kunne saken ha fått en viktig prinsipiell side. Det var nemlig første gang en norsk domstol skulle ta stilling til spørsmålet om «den juridiske Tilladelighed af Benyttelse af levende Model ved literær Fremstilling».[51] Den endelige domsavgjørelsen kunne således i siste instans danne et prejudikat for senere avgjørelser i liknende saker.

Aftenposten minnet i den sammenheng om at bruken av levende modeller i

litterær sammenheng hadde vært heftig diskutert bare noen få år tidligere. Da i forbindelse med oppsettingen i 1901 av Bjørnstjerne Bjørnsons teaterstykke «Paul Lange og Tora Parsberg» på Nationaltheatret. Stykkets hovedperson var Paul Lange, sjef for den norske statsrådsavdelingen i Stockholm. Temaet, eller intrigen, var hans selvmord.[52] Modell for Paul Lange var den norske statsminister i Stockholm, Ole Richter, en nær venn av Bjørnson. Richter skjøt seg i 1888 på Ministerhotellet i Stockholm. Ifølge Aftenposten «forfaldt den gang af flere Grunde» spørsmålet om søksmål i tilknytning til Bjørnsons utnyttelse av sitt nære forhold til Richter. Avisen gikk ikke nærmere inn på hva disse grunnene var. Viktigste grunnen var sannsynligvis at man fant det hensiktsløst å gå til søksmål mot det aldrende, men like fullt ruvende nasjonalikonet Bjørnson. Da stilte saken seg ganske annerledes når det gjaldt den konkursrammede, gjeldstyngde, umoralske, o.r. sakfører Alb. Gjermoe.

Her kan det skytes inn at bruk av levende modeller i litterær sammenheng langt fra var et ukjent fenomen for Chr. Michelsen. Som teaterinteressert 16-åring hadde han forfattet skuespillet «Vor Presse», et innspill i en pågående teaterstrid i Bergen.[53] I likhet med Gjermoe, ga Christian sine hovedpersoner lett gjenkjennelige navn, ofte etter et mønster som liknet Gjermoes. Hos Gjermoe ble for eksempel direktør Angell til Wrangell, hos Michelsen ble formannen i teaterforeningen, Fasting, til Løsting.

Alt før rettsaken tok til var det klart at det var en tidkrevende prosess man sto fremfor. Hele boken – 155 sider – skulle leses opp i retten. Det samme gjaldt de tidligere omtalte «vidtløftige Forklaringer» som var tatt opp i Bergen.[54]Foruten Chr. Michelsen førte saksøker stortingsrepresentant Jørgen Brunchorst som vitne. I tillegg var det oppnevnt to litterære sakkyndige, Hjalmar Christensen og Hans Aanrud. [55]

Spørsmålet om Gjermoes eventuelle bruk av levende modeller ble etter forsvarets mening avklart allerede ved rettsakens innledning. Advokat Heyerdahl, gjorde det da klart at Gjermoe erkjente bruk av levende modeller og at konsul Johannessen var modell for en av bokens hovedpersoner, «Konsul Olaf».[56] Forsvaret ville derfor utelukkende bygges på spørsmålet om «tilladeligheden av å anvende modeller i litterære verker».[57] Eller som Johannessens advokat Heidenreich formulerte det: Gjermoe hadde valgt den taktikk å la sin forsvarer «procedere udelukkende paa, at Bogen var et skjønliterært Arbeide».[58]

Det retten skulle ta stilling til var følgende påstander fremsatt i saksøktes bok:[59]

1. Saksøker, konsul Johannessen, hadde systematisk svindlet sine kunder ved å ta betaling for varer (trelast) som ikke var blitt levert.

2. Saksøker hadde mottatt £ 2500 for å undertegne en aksjeinnbydelse som han visste var uriktig.

3. Saksøker hadde bedt statsadvokat

Angell om å kjenne saksøkte umulig som vitne i en sak.

4. Saksøker hadde tilbudt Gjermoe penger for ikke å vitne i en sak som angikk saksøker.

Rettssakens første dag gikk i sin helhet med til opplesning av Gjermoes bok og de tidligere nevnte vitneforklaringene fra Bergen.[60] Deretter ble konsul Johannessen utspurt som vitne av sin advokat. Vitnet bekreftet at han forsto at Gjermoe med sin bok siktet til ham personlig, i tillegg til andre personer. Han avviste bestemt alle påstandene i boken som dannet grunnlaget for søksmålet. På spørsmålet om han hadde lånt Gjermoe 1000 kroner, svarte Johannessen: «Ja, og derfor var han meget taknemmelig». Johannessen hadde mottatt et «meget taknemmeligt Brev» og Gjermoe hadde visstnok uttalt at «jeg ikke vidste hvilken stor Velgjerning, jeg havde gjort ham».

Avslutningsvis ble konsulen spurt av saksøktes advokat, Hans Heyerdahl, om han hadde noen formening om motivet bak utgivelsen av boken «For Guld» og «Gjermoes Skrivemaade». Etter Johannessens oppfatning kunne det være et «Sult - eller Nødsstandpunkt». Han avviste at det lå et hevnmotiv bak.

Statsadvokat Thue ville vite om konsul Johannessen hadde hatt kjennskap til boken før utgivelsen. Johannessen svarte benektende.[61] På den tiden hadde han vært i Frankrike.

Statsminister Michelsen inntok deretter vitneboksen. Egentlig var Michelsen ført opp som vitne først neste dag, men tidspunktet ble fremskyndet grunnet statsministerens hektiske arbeidsdag. På spørsmål fra advokat Heidenreich, bekreftet Michelsen at han hadde lest boken.[62] Advokaten ville gjerne vite om statsministeren, etter å ha lest boken, var overbevist om at det med bokens «Konsul Olaf» ble siktet til konsul Ole Johannessen. Michelsen fortalte at han ikke hadde behøvd å lese boken for å trekke en slik slutning. Sist høst hadde han nemlig på vei til Finansdepartementet tilfeldigvis møtt Gjermoe, «paa Hjørnet af Kirkegaden. Vi er gamle Kjendinger, og jeg spurgte, hvad han gjorde i Kristiania.» Svaret var, å utgi en bok. Michelsen ville vite hva slags bok det var og om Gjermoe hadde tenkt å begynne som forfatter. «Ja, sa' han og smilte polisk, du skulde læse den Bogen, for der er kjendte Folk i den», blant annet konsul Ole Johannessen. Overfor Gjermoe uttrykte Michelsen, som kjente til de forskjellige «Kontroverser» mellom konsulen og Gjermoe, sin overraskelse over at han ville «begynde en saadan Trafik». Det var ikke det minste rart, forklarte Gjermoe, for «paa saa og saa mange Dage har jeg ikke smagt et Maaltid varm Mad».

Ønsket Gjermoe å skrive «et Skandaleskrift af Nød», ville Heidenreich gjerne vite. Michelsen viste til hva han samme dag, etter møte med Gjermoe, hadde uttalt til Joachim Grieg da de spiste middag sammen: «Gjermoe maa være betydelig reduceret» når han prøver å «skaffe sig Penge ved at skrive en Bog om konsul Ole Johannessen».

Advokaten ønsket å få vite om statsministeren hadde hjulpet Gjermoe økonomisk og senere var blitt bedt om å henstille til konsul Johannessen om også å hjelpe ham med penger. Man aner en viss irritasjon i svaret: «Jeg ved ikke, hvad Gjermoes private Pengeaffære med mig vedkommer denne Sag?» Heidenreich viste til at han ønsket å få oversikt over det økonomiske forhold mellom saksøkte og saksøker. Michelsen bekreftet at saksøkte en tid hadde vært involvert i «store Speculationer». I sin nød hadde han anmodet Michelsen om hjelp og fått den. Men da han kom igjen, var svaret nei. Gjermoe hadde da bedt ham å bruke sin innflytelse overfor konsul Johannessen, slik at han kunne få låne penger av ham. Michelsens svar var at det var «et Forhold, som jeg ikke vilde blande mig op i».

Under avhøret av statsministeren kom det også frem at Gjermoe flere ganger hadde hevdet at han satt inne med opplysninger som kunne skade konsul Johannessen. Michelsen trodde ikke på dette, og «da de begge var mine Kamerater, vilde jeg ikke blande mig op i det».

Avslutningsvis gikk forsvareren nærmere inn på saksøktes uttalelse til Michelsen om hensikten med skrivingen og utgivelsen av «For Guld». Spørsmålet var: kunne Gjermoes uttalelse, etter Michelsens oppfatning, gi «Indtryk af, at det var Gjermoes Hensigt at skrive et Skandaleskrift?» Eller kunne uttalelsen også oppfattes som om han hadde til hensikt å tjene penger på «almindelig literær Virksomhed?» Michelsen ville ikke uttrykke noen bestemt mening, men i den sammenheng uttalelsen falt, «fik jeg Indtryk af det første». Men han medga at ordene også kunne tolkes i retning av at Gjermoes hensikt var å leve av å skrive bøker.

Michelsen unngikk behendig å gi et klart og entydig svar på advokat Heidenreichs påfølgende innspill: «Statsministerens umiddelbare Indtryk var altsaa, at Gjermoe vilde skrive et Skandaleskrift?» Mitt inntrykk, svarte Michelsen, «formulerte jeg i de Ord, jeg udtalte til Konsul Grieg, med hvem jeg spiste Middag den Dag».

«Statsministeren aflagde derpaa Vidneeden og permitteredes.»

De litterære sakkyndige, Christensens og Aanruds forklaringer var stort sett sammenfallende. Ingen av dem utelukket at forfatteren hadde hatt litterære ambisjoner. Bokens tema var interessant og måtte ifølge Christensen ha vært særlig fristende i vår tid, og «i endnu høiere Grad, hvis Forfatteren selv har spillet en Rolle i en Svindelperiode af den Art som er skildret i 'For Guld' og er blevet sterkere personlig berørt af Krisen». Men temaet til tross, så hadde ikke forfatteren evnet å skrive et verk av «literær Værdi». Stilistisk sett var boken slurvete, et hastverksarbeid og synes å ha blitt til under press.

Aanrud gikk enda lenger i sin nedvurdering av bokens litterære verdi.[64] Han slo bastant fast at som «literært Verk er Bogen absolut mislykket». Særlig personskildringene var elendige. Dette kunne skyldes mangel på talent, eller at forfatteren hadde gått altfor nær virke-

ligheten.

Torsdagen sluttet med avhør av Jørgen Brunchorst. Han bekreftet at ikke bare han, men bergensere flest var overbevist om at tre av bokens hovedpersoner var hentet fra byens virkelige liv.[65] De var samtlige lett gjenkjennelige gjennom detaljerte personbeskrivelser og navnelikheter. Boken inneholdt alvorlige beskyldninger mot konsul Johannessen. Mange mente at det måtte være noe i disse beskyldningene, særlig når de kom fra en «dygtig Jurist som Gjermoe, der desuden har staaet disse Ting nær». Forfatteren hadde kanskje ikke beskyldt konsulen direkte for å være en forbryter, men han hadde i hvert fall knyttet ham til det meste av de kritikkverdige forhold, de «som i Bogen tillægges 'Konsul Olaf'».

Under eksaminasjonen av statsminister Michelsen og stortingsrepresentant Brunchorst, var «Rigsadvokat Smedal og flere høiere Juryembedsmænd» til stede.[66] Sakens alvor skulle understrekes. Dessuten, det var ikke hver dag at landets statsminister sto i vitneboksen.

Prosedyren – advokat Heidenreich

Neste dag startet prosedyren. Heidenreich, saksøkers advokat, startet sitt 2 ½ timer lange innlegg med å beklage at saksøkte ikke selv møtte i retten.[67] Dermed var man avskåret fra å få hans «edelige Forklaring» om motivet for å skrive boken.[68] Det samme gjaldt muligheten for å få svar på spørsmålet om i hvilken utstrekning han hadde utnyttet opplysningene han hadde fått som «Tillidsmand – som Sagfører – i Sagsøgerens Broders Dødsbo».

Heidenreich konstaterte at Gjermoe denne gang lot sin forsvarer prosedere utelukkende på at «For Guld» var et skjønnlitterært verk. Under rettsforhandlingene i Bergen høsten året før, hadde man først benektet at konsul Johannessen var modell for bokens gjerningsperson. Da dette ikke førte frem, ble det hevdet at beskyldningene mot konsul Johannessen var sanne. Også dette trekket mislyktes da det hadde «lykkedes Sagsøgeren at føre Bevis for Beskyldningernes Usandhed».[69]

Advokat Heidenreich trakk frem flere eksempler på bruk av levende modeller i norsk litteratur, men da var det alltid snakk om verk skrevet av en «begavet kunstnerisk Forfatter (…) Kunstnerisk grebet har Digteren af Skabertrang gaaet til sit Arbeide, ikke som her for at foretage et Nedrakningsarbeide.»[70]Heidenreich stilte seg «helt uforstaaende» til innkallingen av litterært sakkyndige for å besvare spørsmålet om Gjermoe hadde hatt til hensikt å levere et arbeide av «rent kunstnerisk Interesse?» Et slikt spørsmål var det umulig å besvare med et uforbeholdent nei. En annen sak var at de sakkyndiges uttalelse var «lidet trøstelig for Forfatteren». Det var ikke straffbart å benytte, navngitte eller ikke navngitte, levende modeller om dikterens eneste motiv var å levere et rent skjønnlitterært arbeid, men det gjaldt ikke Gjermoe hvis motiv utelukkende var en bevisst «Trang til Nedrakning».

Saksøkers advokat karakteriserte «For Guld» som et «samfundsfarligt Arbeide». Han viste til omtalen av boken i «Socialistbladet 'Arbeidet' i Bergen». De «Afsløringer» bladet hadde kommet med var egnet til å «svække den Tro, Smaafolk hidtil har havt paa Kapitalismen og det kapitalistiske Samfund». Boken var «udnyttet i et samfundsfarligt Øiemed».

Etter å ha gjennomgått bokens forskjellige beskyldninger mot konsul Johannessen, jfr. stevningens fire punkter, konkluderte Heidenreich med at de var «absolut grundløse». I tillegg var de «fremsat mod bedre Vidende».

I norsk rettspraksis fantes det ingen avgjørelser som kunne anvendes direkte på den foreliggende sak. Ordinær straff ville, i og med at beskyldningene forelå på trykk, være fengsel, men Heidenreich ville henholde seg til den gamle straffelovs bestemmelser som ga anledning til fradømmelse av sakførerbevillingen, selv om også straffarbeid kunne anvendes.

Advokat Heidenreich påstand ble dermed:

Albert Gjermoe fradømmes sin sakførerbevilling, de i stevningen gjengitte beskyldninger, mortifiseres, statskassen dekker saksøkers saksomkostninger, saksøkte ilegges saksomkostninger og forpliktes til å betale saksøker «et passende Beløb til Dommens Kundgjørelse».

Prosedyren – advokat Heyerdahl

Ordet ble deretter gitt til den offentlige oppnevnte forsvareren, advokat Heyerdahl. Den røde tråd i hans nærmere to timer lange innlegg var at i så vel billedkunsten som i skrivekunsten – «overalt, hvor det levende Liv skal skildres – maa Kunstneren samle Materiale fra det virkelige Liv».[71] Billedkunstneren benytter seg av en eller flere levende personer som modell, «oftest nøgen», for å få frem sitt budskap, skulpturelt eller billedmessig.

Også dikteren gjør bruk av levende modeller. Det er gjerne personer, «hvis Eiendommeligheder – navnlig da Karakter-Eiendommeligheder – staar for Kunstnerens Øie». Verken for billedkunster eller dikter vil modell og det endelige verk være sammenfallende. For å kunne realisere den kunstneriske ide, må kunstneren supplere med stoff annetsteds fra. Som illustrasjon på at verk og modell var vidt forskjellige, viste advokaten til maleren Hans Heyerdahl som i ung alder fikk antatt sitt maleri «Adam og Eva» til den store pariserutstillingen. Maleren hadde smått med penger og måtte bruke «daarlige Modeller». Den mannlige modellen skal ha vært «sterkt skjeløiet, og Kvinden var lavhalt», men ingen av lytene gjenspeilte seg i det ferdige verk.

På diktningens område blir forskjellen enda større. En forfatter står «naturligvis ganske frit overfor sin Model. Han staar med fuld digterisk Frihed.» Når boken publiseres, er det ikke forfatterens mening at den skal oppfattes som «et Stykke Virkelighed, som en nøiagtig Kopiering». Leseren

må oppfatte boken som et eksempel på at «Sandhed og Digtning har blandet sig i hindanden». Det lesende publikum har ingen rett til vilkårlig å sondre mellom det virkelig og det diktede. Det er således ikke tillatt for leseren å sette fingeren på et bestemt punkt og si: «dette er Virkelighed, dette er digtet».

I likhet med Heidenreich kom også advokat Heyerdahl inn på de mange eksempler på kjente norske forfatteres bruk av levende modeller, i flere tilfeller personer «der gaar spillevende iblandt os».[72]

Heyerdahl fokuserte særlig på Bjørnsons «storartede og ypperlige» skuespill «Paul Lange og Tora Parsberg» der skildringen var lagt så tett opp til det virkelige liv som vel mulig. Modell for den sympatiske, men tragiske hovedpersonen var lett gjenkjennelig gjennom stykkets detaljerte beskrivelse. Det samme gjaldt en annen hovedperson, nemlig den gamle statsminister, en av skuespillets «moralsk bedærvede Personer». Ingen kunne være i tvil om at det var Johan Sverdrup som her ble beskrevet som «upaalidelig, en Kjæltring, en Slyngel, en Ræv, uretskaffen, uvederheftig, usandfærdig, en ond Statsstyrer». I tillegg ble han beskyldt for å være en «ganske simpel, gemen Bedrager», gjennom å ha underslått et brev.

Det hadde som kjent vært på tale å gå til rettsak mot Bjørnson i sakens anledning. Hvorfor den ikke ble av, visste Heyerdahl ikke, men han våget å påstå at om prosessen var blitt en realitet, så hadde Sverdrups barn tapt den. De hadde «aldrig i Verden» fått Bjørnson dømt som «Injuriant». I likhet med de øvrige forfatterne advokaten hadde nevnt, hørte nemlig Bjørnson til «de store Profeter».

Forfatteren Gjermoe tilhørte ikke de store profeter, men det Heyerdahl hadde nevnt om de store, «maa ogsaa gjelde de smaa». De anvender samme arbeidsmetode, arbeider med levende modeller og «moralsk og juridisk maa de staa med samme Frihed overfor sine Modeller». I tillegg burde man ta i betraktning at i forhold til de store og etablerte forfattere, har de mindre forfatterne ikke den samme evne til å omforme sitt stoff. De har også mindre av den skapende fantasi og vil derfor «lettere end de store Forfattere komme til at kopiere sine Forbilleder». Etter Heyerdahls mening burde retten ha i tankene at «Sagsøgte er en Begynder, derfor er han ogsaa mindre behændig». Det store spørsmål ble da: når våre største forfattere kan omtale sine modeller «saa ugeneret som paavist», ville det da være rettferdig å kreve «en strengere Lov for de Mindre?»

Advokat Heyerdahl tok deretter opp spørsmålet om bruken av levende modeller var forenlig med straffelovens bestemmelser om æreskrenkelser. Med henvisning til Grunnlovens § 100 om trykkefrihet og referanse til juridisk autoriteter på området, var svaret et utvetydig: «Ja, det kan den saa inderlig godt.»[73] Om en beskyldning eller injurie skulle være straffbar, måtte den i henhold til Grunnloven være «aabenbar» eller «haandgribelig» som Schweigaard formulerte det i sin utleg-

ging av grunnlovsbestemmelsene. Eller sagt på en annen måte, dersom det hefter usikkerhet om det foreligger en injurie eller ikke, da «foreligger der ingen Injurie». Derfor kunne Gjermoe bare dømmes, hvis man besvarte med et «utvetydigt Nei det Spørgsmaal, som er forelagt de Sagkyndige: Kan det antages, at Sagsøgte har villet levere et Arbeide af almindelig kunstneriskliterær Interesse?» Lett underfundig pekte Heyerdahl på at motparten, «i levende Farver», hadde beskrevet hvor langt borte fra virkeligheten bokens innhold lå. Hvordan kunne det da falle forfatteren inn at han skulle være i stand til å innbille bergenserne, at en av deres «mest fremtrædende Mænd var en Kjeltring, som burde paa tre Aars Strafarbeide?»

«For Guld» er et «Virkelighedsbillede» av et stort firma fra «Svindelperioden», slo Heyerdahl fast. Samtlige av bokens 32 kapitler handler om dette foretaket. Det er forretningen, ikke personene, som er hovedsaken. Selve injurien er det sentrale i fremstillingen. Konsul Johannessen er lett gjenkjennelig, men «kjender vi Injurien igjen? Det er Spørgsmaalet.» Det er bare av hensyn til bokens avsluttende store crescendo at forfatteren har tillagt hovedpersonene «saa uhæderlige Handlinger». Men hele avslutningen er «jo aabenbart Opspind». Konsul Johannessen har kun tjent forfatteren som et eksempel på den beregnende forretningsmann. På en rekke steder i boken har forfatteren tilkjennegitt at det han har skrevet er oppdiktet. Bokens siste sytten sider er «saaledes Opspind fra først til sidst – Opspind til at tage og føle paa; enhver Bergenser har Rede paa, at det er Opspind».

Årsaken til at Gjermoe hadde skrevet boken, var å finne i hans fortid. Han hadde gått ut av svindelperioden ribbet og med elendige fremtidsutsikter. Det var ikke til å undres over at han har hatt trang til «at udløse og afklare sine Indtryk ved at skrive dem fra sig». Forfatteren hadde ikke som mål å lage skandale. Var det ikke heller slik at han «greb til Literaturen som et Middel til Livsophold?»

Heyerdahl avsluttet sin prosedyre med å nedlegge påstand om full frifinnelse og at saksøkte ble tilkjent omkostninger i henhold til straffeprosessloven.

Dom i saken

Først ved halv tre tiden mandag 1. mai falt det dom i den private straffesaken mot Alb. Gjermoe.[74] Heller ikke ved domsavsigelsen var saksøkte, Alb. Gjermoe, tilstede. Da saken var innmeldt før 1. januar 1905, antok retten at den nye straffeloven ikke kunne komme til anvendelse. Den nye straffeloven ville forøvrig heller ikke ha ført til «noen mildere Behandling».

Dommen var stort sett i overensstemmelse med saksøkers påstand, men med ett viktig unntak, Alb. Germoe ble ikke fradømt sin sakførerbevilling, men ellers ga retten saksøker rett på de øvrige punkter. Samtlige beskyldninger fremsatt i boken «For Guld» og påklaget av saksøker, ble kjent døde og

maktesløse. Straffeutmålingen fastsatte at saksøkte for forbrytelse mot «Straffelov af 20. August 1842 (Lov af 29de juni 1889). Kap. 17 § 5, sidste Led» måtte bøte med 200 kroner til statskassen og betale 500 kroner som erstatning til samme kasse. Saksøkte ble også pålagt å betale saksøker 60 kroner til offentliggjøring «i offentlige Tidender i Bergen og Kristiania af Domskonklusionen».[75] Saksøker konsul Ole Johannessen ble tilkjent en erstatning av statskassen for saksomkostninger på 1200 kroner.

Aftenposten slo fast at det var første gang spørsmålet om lovligheten av å benytte levende modeller i en litterær sammenheng var blitt bedømt av domstolene.[76] Muligens ville dommen bli anket til Høyesterett. Avisen ville derfor i et senere nummer gjengi dommen i sin helhet. Dommen ble ikke anket og avisen gjenga heller ikke dommen i sin helhet.

Å forkynne dommen for domfelte Gjermoe skulle vise seg å by på vansker. Ikke var han i Bergen, Stavanger eller Kristiania. Ryktet ville ha det til at han var reist til Danmark. Den 24. mai henvendte politiet i Kristiania seg til politikammeret i København og ba om hjelp.[77] Med henvendelsen fulgte dommen. I København ble to politimenn satt på saken. De fant raskt frem til Gjermoe.[78] På ettermiddagen 29. mai ble han innbrakt til Københavns politistasjon 5. Der ble han av to edsvorne stevningsmenn forkynt dommen som han deretter undertegnet. Ved forkynnelsen erklærte Gjermoe at han ikke ville vedta dommen. Han fikk derfor opplest de rettsmidler som det kunne bli aktuelt å anvende. Den 31. mai kunne politiet i København offisielt melde tilbake til Kristiania at dommen var forkynt for o.r. sakfører Gjermoe.[79]

Den 19. juni 1905 underrettet «Statsadvokaterne i Oslo Lagsogn» advokat Wiese i Bergen om at Meddomsrettssaken mot Gjermoe var blitt oversendt byfogden i Kristiania «til Fuldbyrdelse».[80] Dette skjedde fordi domfelte, «saavidt vides, har fremsat Begjæring om Anvendelse af noget Retsmiddel mod Dommen». Wiese tok saken til etterretning, men anmodet samtidig Kristiania Meddomsrett om at bankbøkene som saksøkte hadde deponert som sikkerhet, nå måtte bli «stillet til min disposition».[81]

Alb. Gjermoes videre skjebne

Ut fra tilgjengelig kildemateriale synes domfelte, Albert J. Gjermoe, å være nærmest sporløst forsvunnet etter 29. mai 1905 og frem til 1910. Det eneste spor er en innkalling i slutten av desember 1906 til siste gangs tvangsauksjon over eiendommene Kalfarveien 22a og 24 «tilh. Sagfører Gjermoe m. fl.» for skyldig brannforsikringspremie.[82] Det er imidlertid lite sannsynlig at Gjermoe møtte opp på tvangsauksjonen, eller i det hele tatt var i Bergen på dette tidspunkt. Etter «For Guld»-dommen, var Bergen neppe et særlig fristende tilholdssted, verken for forfatteren eller sakføreren Gjermoe. Han søkte sannsynligvis opphold i Danmark, nærmere bestemt i København.

Men det er først i mai 1910 at vi får håndfaste bevis for at Gjermoe befinner seg i den danske hovedstaden. Da bor han i følge politiregisteret i Amaliegade 34, 3. etasje, forhuset.[83] Han oppholder seg så å si sammenhengende i København frem til november 1918.[84] Frem til 1914 bruker Gjermoe tittelen sakfører og bokholder. Etter den tid er han bare bokholder. Han bor til leie, svært enkelt og flytter hyppig. I løpet av sine vel åtte år i den danske hovedstaden, finner vi ham på ti ulike adresser.

Vi vet ikke hvor Gjermoe oppholdt seg etter november 1918 og frem til april 1922. Sannsynligvis var han fortsatt i Danmark, men kanskje utenfor København. I april 1922 blir o.r.sakfører Albert Johannessen Gjermoe registrert i Bergen folkeregister som ankommet fra Danmark.[85] Hans ekteskapelige stilling oppføres som separert. Han har altså fortsatt ikke fått sin skilsmissebevilling. Etter å ha bodd på tre forskjellige adresser i Bergen, flytter han i slutten av desember 1924, uvisst av hvilken grunn, til Norheimsund.

Oppholdet i Norheimsund blir kortvarig. Allerede 17. februar året etter blir den 69 år gamle Gjermoe, o.r. sakfører og tidligere hotelleier, innlagt på Bergen kommunale sykehus – Haukeland.[86] Fire dager senere dør han av lungebetennelse.[87] Sykehusoppholdet ble dekket av egne midler. Muligens var det sønnen, Carl Eilif Christian Gjermoe, som rakte ut en hjelpende hånd.[88] Siste oppholdssted, før innleggelsen, var Vestmannaheimen, et rimelig spise- og overnattingssted på Rådstuplass.[89]

Fire måneder senere samme år, dør også Chr. Michelsen. Punktum er dermed satt for to menneskeskjebner med et liv med mange likhetstrekk og tangeringspunkt, men med et høyst forskjellig sluttresultat. I dødsfallsprotokollen for Bergen står det for Gjermoes vedkommende «Intet efterladt». Michelsen på sin side hadde skrevet et testamente som danske Berlingske Tidende betegnet som «en forening av den praktiske mands og idealistens tanker og formaal. Over alt, hvad han har skapt og tænkt, lyser guldets, kapitalens egte glans.»[90] De mange millionene han etterlot seg gikk til opprettelsen av Chr. Michelsens Institutt for Videnskap og Åndsfrihet (CMI).

Sluttnoter

[1] Denne artikkel er et biprodukt av mitt arbeid med en biografi om Chr. Michelsen. Chr. Michelsens Institutt (CMI) er initiativtaker til biografiprosjektet.
Forfatteren vil takke statsarkivar Yngve Nedrebø for velvillig og verdifull assistanse i arbeidet med denne artikkelen. Resultatet, med mulige feil og mangler, står selvsagt helt og holdent for forfatterens regning.

[2] Anders Giæver, «Romanen som forandret norsk krim», VG 29.03.2015. Se også Mathias Lilleengen, «Kan man juge så mye man vil i romaner?», 29.012016, http://bing hodneland.no/artikler/kan-man-juge-sa-mye-man-vil-i-romaner/. Løberg, sønn av stortingsmann Sverre Løberg (Ap), ble senere sikkerhetssjef i Stortinget.

[3] Dommen i Oslo byrett (17.12.1977) og Høyesteretts kjennelse (19.05.1978) er i sin helhet gjengitt i http://folk.uio.no/olavt/Dommer/hr/Rt-1978-590.htm.

[4] Bergens Tidende 16.09.2003.

[5]Skriv fra stiftsamtmannen i Bergen til Bergens magistrat, 21.5.1902 vedr. skilsmissesak Alb. Gjermoe, Justisdepartementet, 1. sivilkontor B, serie D-journalsaker B, eske 730, RA.

[6]Samlet skulle Gjermoe bidra med 4348 kroner per år. I tillegg skulle han betale «alle med børnenes uddannelse og beklædning forbundne omkostninger efter opgave». «Overenskomst angående vilkårene for separation mellem fru Emma Gjermoe og o.r. sagfører Alb. Gjermoe», 8.7.1902, skilsmissesak Alb. Gjermoe, Justisdepartementet, 1. sivilkontor B, serie D-journalsaker B, eske 730, RA.

[7]Brev fra Michelsen til o.r. sakfører Diesen, 16.3.1903, kopibok privat, 28.1.1902-16.3.1906, CMI-arkiv. Se også referat fra rettssaken mot Gjermoe, Dagbladet 28.4.1905.

[8]Stavanger Aftenblad 11.3.1903.

[9]Stavanger Aftenblad 26.1. og 22.6.1904. Annonsen om den ledige kontorleilighet står også i Stavanger Aftenblad for 30.7. og 10.8.1904.

[10]Aftenposten 21. og 22.10.1904.

[11]Thuesen, Anthon, 1960, *Beslaglagte og supprimerte bøker vedrørende Norge* (Oslo 1960), s. 99f.

[12]Over tid skrives navnene Carsten og Conrad både med C og K. I denne fremstillingen er den opprinnelige skrivemåten med C benyttet, bortsett fra når det dreier seg om sitater. Om personbeskrivelsene i «For Guld» sett opp mot virkelige personer, se Afskrift Retsbog 1, Sag No. 13-1905 for Bergens Forhørsret. Bevisoptagelser under privat Straffesag Konsul Ole Johannesen mod Overretssagfører Albert Gjermoe, 14.1.1905 – 9.2.1905. Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/L0002, Oslo tingrett, SAO. Bokstavene L.P.S. står for Lars Pihls Søn, en ikke uvanlig navnetradisjon blant det bergenske borgerskap.

[13]Faren navngis ikke i boken, men modellen må ha vært Lars Pihl Johannessen. Han døde 24. februar 1874, 56 ½ år gammel. Sandviken Sogneprestembete, H/Haa/L0001: Ministerialbok nr. A 1, 1867-1877, s. 248, SAB.

[14]Gjermoe, Alb., 1904, *For Guld* (Kristiania 1904), s. 5.

[15]Faren, Lars Pihl Johannessen var gift med Agnethe Cathrine Kroepelien.

[16]I tillegg til Lars, hadde Conrad to andre sønner: Thomas Angell, f. 1883 og Fin, f. 1888. Folketellingen 1891, DA. Thomas Angell Johannessen døde på Sibanicu, Cuba 3.8.1912, Ministerialbok for Domkirken prestegjeld 1904-1946, DA.

[17]Gjermoe 1904, s. 33.

[18]Gjermoe 1904, s. 37f. Tiden kom til å vise at Gjermoe i 1904 tok feil i sin karakteristikk av Leopold (Lars Phil Johannessen 1879-1961). I 1901 ble han salgsrepresentant i Norge for en av verdens ledende produsenter av bunnstoff for skip. Lars Pihl Johannessen så store muligheter i produksjon og salg av bunnstoff i den raskt ekspanderende skipsfartsnasjonen Norge. I 1906 etablerte han A/S Norsk Skibscomposition, senere Internasjonal Farvefabrik A/S, i Bergen. Selskapet utviklet etter hvert flere produkter og ble en økonomisk og teknologisk suksess. Fritz Hodne, «Lars Pihl Johannessen» Norsk biografiske leksikon, bd. 5, (Oslo 2002), s. 120.
Hodne 2002, s. 120.

[19]Gjermoe 1904, s. 63.

[20]I romanen har Albert Gjermoe tydelig brukt seg selv som modell for o.r. sakfører Albrechtsen. Også i det virkelige liv ble Gjermoe oppnevnt som den ene av to bestyrere av dødsboet etter Conrad Johannessen.

[21]Gjermoe 1904, s. 74f.

[22]Gjermoe 1904, s. 76.

[23]Gjermoe 1904, s. 26f.

[24]Gjermoe 1904, s. 3.

[25]Jfr. Ole Andreas Berg-Hansens vitneprov i Forhørsretten, s.??

[26]Folketellingen 1891.

[27]Retsbog, Sag No.473 1904 for Kristiania Meddomsret, s. 24, Domsprotokoll straffesaker for meddomsrett, 29.03.1905-19.10. 1905, Oslo tingrett SAO/-10456/Gcbd/L0032, Oslo tingrett, SAO. Se også bl.a. Aftenposten 21.10.1904 og Stavanger Aftenblad 24.10.1904. Bonnevie Angell hadde opprinnelig Hans som fornavn, men da han startet sin sakførergjerning sløyfet han fornavnet.

[28]Nordahl-Olsen, Joh., 1923, *Bergens Sparebank i hundrede aar 1823-1923* (Bergen 1923), s. 106.

[29]Riksadvokatens beslutning ble truffet 18.10.1904. Retsbog, Sag No.473 1904 for Kris-

tiania Meddomsret, s. 24, Domsprotokoll straffesaker for meddomsrett, 29.03.1905-19.10. 1905, Oslo tingrett SAO/-10456/Gcbd/L0032, Oslo tingrett, SAO. Aftenposten 21.10.1904.

[30]Se bl.a. Romsdals Amtstidende 26.10.1904.

[31]Retsbog, Sag No.473 1904 for Kristiania Meddomsret, s. 25f, Domsprotokoll straffesaker for meddomsrett, 29.03.1905-19.10. 1905, Oslo tingrett SAO/-10456/Gcbd/L0032, Oslo tingrett, SAO. Se også Stavanger Aftenblad 24.10.1904.

[32]Brev fra Gjermoe til justitiarius i Kristiania byrett, 24.10.1904, Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/ L0002, Oslo tingrett, SAO.

[33]Aftenposten 10.11.1904.

[34]Aftenposten, aftennr., 10.11.1904.

[35]Brev fra Gjermoe til assessor Færden, Kristiania, 24.2.1905, Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/L0002, Oslo tingrett, SAO.

[36]Domstolsprotokoll straffesaker for meddomsrett, 29.03.1905-19.10.1905, s. 37, Oslo tingrett SAO/A-10456/Gcbd/L0032, SAO.

[37]Afskrift Retsbog 1, Sag No. 13-1905 for Bergens Forhørsret. Bevisoptagelser under privat Straffesag Konsul Ole Johannesen mod Overretssagfører Albert Gjermoe, 14.1.1905 – 9.2.1905. Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/L0002, Oslo tingrett, SAO.

[38]Finne-Grønn, S.H. 1984-1986, *Norges prokuratorer, sakførere og advokater 1660-1905: biografiske oplysninger. B. 3 D. 2: Advokater 1861-1905 og sakførere 1848-1905.* (Oslo 1984-1986), s. 573.

[39]Afskrift Retsbog 1, Sag No. 13-1905 for Bergens Forhørsret. Bevisoptagelser under privat Straffesag Konsul Ole Johannesen mod Overretssagfører Albert Gjermoe, 14.1.1905 – 9.2.1905. Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/L0002, Vedlegg Bergens Byret, forhørsretssag nr. 13/1905, s. 2-4, Oslo tingrett, SAO. Om bladet «Samarbeidet», se Carl Geelmuyden og H. Schetelig (red.), *Bergen 1814-1914*, bind III, s. 510 og 512 (Bergen 1919).

[40]Afskrift Retsbog 1, Sag No. 13-1905 for Bergens Forhørsret, s. 5f.

[41]Afskrift Retsbog 1, Sag No. 13-1905 for Bergens Forhørsret, s. 6-14.

[42]Kysten 27.4.1905.

[43]Afskrift Retsbog 1, Sag No. 13-1905 for Bergens Forhørsret, s. 20-32.

[44]Afskrift Retsbog 1, Sag No. 13-1905 for Bergens Forhørsret, s. 62-76.

[45]Gjermoe 1904, s. 77-78.

[46]Afskrift Retsbog 1, Sag No. 13-1905 for Bergens Forhørsret, s. 77.

[47]Dokumentfortegnelse i offentlig Straffesag ved Kristiania Meddomsret, Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/ L0002, Oslo tingrett, SAO.

[48]Domstolsprotokoll for straffesaker for Kristiania Meddomsret, 29.03.1905-19.10.1905, arkiv Oslo tingrett, A-10456/Gcbd/L0032, SAO.

[49]Norges Sjøfartstidende 2.5.1905.

[50]Dagbladet 26.4.1905.

[51]Aftenposten 2.5.1905.

[52]Aftenposten 2.5.1905.

[53]Manus «Vor Presse» i Diverse tilhørende Michelsen privat, konvolutt 37 i Chr. Michelsens private arkiv, CMI-A.

[54]Dagbladet 26.4.1905.

[55]Hjalmar Christensen (1869-1925), dr. philos., forsker, kulturkritiker, journalist og forfatter. Han var også utdannet jurist uten å praktisere som sådan. En av Norges fremste kulturarbeidere i årene rundt 1905. Skrev romaner, noveller, dikt og skuespill i tillegg til en rekke kulturhistoriske essays. Hans Aanrud (1863-1953), mest kjent som forfatter av skildringer fra bygdemiljøet. Han arbeidet også som kritiker og litterær konsulent. I halvannet år fra 1899, var han sjef for Den Nationale Scene i Bergen, et teater der Chr. Michelsen var styreleder for.

[56]Dagbladet 26.4.1905.

[57]Her sitert etter Thuesen 1960, s. 99f.

[58]Dagbladet 28.4.1905.

[59]Dagbladet 26.4.1905.

[60]Dagbladet 27.4.1905.

[61]Aftenposten 27.4.1905.

[62]Aftenposten 27.4.1905.

[63]Hjalmar Christensen som gjengitt i Aftenposten 27.4.1905.

[64]Hans Aanrud som gjengitt i Aftenposten 27.4.1905.

[65]Aftenposten og Dagbladet 27.4.1905. I tillegg til tidligere nevnte direktør Bonnevie Angell og konsul Ole Johannessen, kom kemner Jørgensen.

[66]Aftenposten 27.4.1905.

[67]Aftenposten og Dagbladet 28.4.1905.

[68]Aftenposten 28.4.1905.

[69]Dagbladet 28.4.1905.

[70]Aftenposten 28.4.1905. Blant Heidenreichs eksempler på bruken av levende modeller var Kiellands «St. Hans Fest», Hamsuns «Redaktør Lynge» og Bjørnsons «Paul Lange og Tora Parsberg».

[71]Aftenposten 28.4.1905.

[72]Foruten Bjørnson, omtalte Heyerdahl verk av forfatterne Alexander Kielland, Knut Hamsun, Gunnar Heiberg og Amalie Skram.

[73]Blant de juridiske autoriteter Heyerdahl viste til var Anton Martin Schweigaard og hans arbeider om norsk kriminalrett, John Scheie og Bernhard Getz, den sistnevnte Norges første riksadvokat.

[74]Om dommen med premisser, Domstolsprotokoll for straffesaker for Kristiania Meddomsret, 29.03.1905-19.10.1905, arkiv Oslo tingrett, A-10456/Gcbd/L0032, SAO, s. 24-45. Se også Norges Sjøfartstidende 2.5.1905.

[75]Domstolsprotokoll for straffesaker for Kristiania Meddomsret, 29.03.1905-19.10.1905, arkiv Oslo tingrett, A-10456/Gcbd/L0032, SAO, s. 45.

[76]Aftenposten 2.5.1905, morgen- og aftennummer.

[77]Skriv fra Københavns Politi til Kristiania Politikammer, 31. 5.1905, Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/L0002, Oslo tingrett, SAO.

[78]Kopi av rapport fra Kjøbenhavns Politistation 5, 29.5.1905, Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/L0002, Oslo tingrett, SAO.

[79]Skriv fra Politikammeret i København til Kristiania Politikammer,31.5.1905, Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/L0002, Oslo tingrett, SAO.

[80]Brev fra Statsadvokaterne i Oslo Lagsogn til advokat Wiese i Bergen, 19.6.1905, Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/L0002, Oslo tingrett, SAO.

[81]Brev fra advokat Wiese til Kristiania Meddomsret, 19.6.1905, Saksdokumenter, Private straffesaker, 1902-1913, SAO/A-10456/Gdda/L0002, Oslo tingrett, SAO.

[82]Norsk Kundgjørelsestidende 28.12.1906.

[83]Registerblad 1.5.1910, Politiets registerblade, Københavns stadsarkiv, http://www.politietsregisterblade.dk/

[84]Registerblad 7.10.1914, Politiets registerblade, Københavns stadsarkiv, http://www.politietsregisterblade.dk/

[85]Døde i Bergen, hovedregisterkort utferdiget 23.1.1923, døde i Bergen 1921-1930, Bergen folkeregisters arkiv, SAB.

[86] Pasientregisteret, Hovedadministrasjonen A-2050.08 Ha 24, Haukeland sykehus arkiv, BBA.

[87] Pasientjournal Alb. Gjermoe, Medisinsk avd. A, A-2050.15 jb: 116, Haukeland sykehus arkiv, BBA.

[88] Carl Eilif Christian Gjermoe var født i Bergen i 1902. I årene 1907-1911 oppholdt han seg på Cuba og i Mexico. I 1915 startet han egen agenturforretning i Bergen, senere også aksjemeklerforretning. Forretningen ble avviklet i 1920 og Gjermoe ble ansatt i Den norske Creditbank i Oslo. *Studentene fra 1902, biografiske oplysninger samlet til 25-årsjubileet 1927* (Oslo 1927), s. 115f.

[89] Dødsfallsprotokoll 14, 1924-1927, Bergen by, SAB.

[90] Gjengitt i Morgenavisen 10.7.1925.

Renathe-Johanne Wågenes

Slektsforskning og DNA

Hvorfor ble jeg interessert?

Min interesse for å ta i bruk DNA innen slektsforskning begynte tidlig på 2000-tallet etter et svært spennende foredrag holdt av dr. Gedde-Dahl i Bergen. Han var svært opptatt av at vi burde kartlegge DNAet til eldre rundt om på gamlehjem for ikke å miste informasjon om gen-pakken deres.

Senere leste jeg boken «Evas 7 døtre» av Bryan Sykes. Denne forteller om mitokondriene, et DNA som kun følger morslinjen og som overføres fra mor til barn. Ved å ta en DNA-test av min mitokondrie, kunne jeg finne ut hvilken morslinje jeg tilhørte og mine formødres vandring fra Afrika til Europa.

Testen

Dette måtte testes, og jeg bestilte det nødvendige utstyret Geno 2.0 fra National Geographic. Etter å ha sendt testpinnen tilbake, ventet jeg i spenning. Da resultatet kom, fikk jeg vite at jeg tilhører morslinjen J2a2, og at jeg har 1,6 % gener fra neandertalere. I tillegg fikk jeg se min morslinjes vandring til Europa flott illustrert med kart og forklarende tekst – alt på nett.

Alt dette var spennende resultater, men hvordan jeg kunne bruke denne informasjonen videre inn i slektsforskningen, sto fortsatt uklart for meg. Svaret kom i form av selskapet Family Tree DNA som jeg overførte testresultatet mitt til. Deretter bestilte jeg en Family Finder test. Da denne var vel i havn lastet jeg opp slektstreet mitt som en gedcom fil, slik at alle jeg matcher DNA-messig med, kunne se treet mitt. Nå ble det mulig å spore familie via alle andre som også hadde lagt ut informasjon om DNAet sitt her. Straks ble DNA og slektsforskning svært relevant.

I hvert DNA-molekyl er det mange gener. Hvert molekyl er bygd opp av to kjeder som er koblet sammen og snurrer rundt hverandre. I dette arvestoffet ligger det ufattelige mengder med informasjon, og mye av denne informasjonen kan nå hentes fram og analyseres.

Family Tree DNA

Rent konkret viste altså Family Tree DNA hvem andre som har testet seg, og som jeg deler gener med. Hvor mye gener jeg deler med den enkelte varierer jo selvsagt. Noen deler man mye

DNA med, noe som betyr at man nødvendigvis må være i relativt nær slekt, og her er det ofte lett å finne ut på hvilken måte dette forholder seg. Andre deler man såpass få gener med at slektskapet må være langt ute, og når fells ane finnes såpass langt tilbake i tid, er det ofte vanskelig å finne ut hvordan man er i slekt.

Jeg er så heldig at jeg har hatt anledning til å teste hele besteforeldregenerasjonen min. På den måten kan jeg i det minste se hvilken side av slekten de jeg deler gener med nødvendigvis må tilhøre.

Bruk av DNA til å bekrefte barnefar

Bruken av DNA kan også gi svar på slektshistoriske gåter. Vanligvis ville det vært umulig å bekrefte at en barnefar oppgitt i en eldre kirkebok virkelig var barnefar. Ved bruk av DNA så er det kanskje ikke umulig likevel. Et eksempel fra min farmors slekt er et barn født utenfor ekteskap på Voss i 1833. Barnefar oppgis her å være omreisende sadelmaker Ole Halvorsen Fodnes fra Aurdals prestegjeld i Valdres. Den aktuelle barnefaren fant jeg i folketellingen i 1801 på Fodnes, og jeg fant også ut at han ble gift og fikk flere andre barn.

I mitt slektstre, som inneholder over 26000 personer, er likevel Ole Halvorsen den eneste som stammer fra Valdres. Når jeg nå tar denne informasjonen med meg inn i DNAets verden, ser jeg at den utlagte barnefaren i 1833 mest sannsynlig er korrekt. Av alle de fire besteforeldrene mine som jeg har testet, er det kun farmor som deler gener med andre testere som har forfedre i Aurdal. Faktisk så har jeg funnet ut at flere av disse også har forfedre fra de samme gårdene som de farmor stammer fra.

Tilfellet «Ole»

I en barnesak fra 1920-tallet ble mannen «Ole» frikjent ved dom som barnefar. «Ole» ble senere gift og fikk flere barn. Et av disse barna, «Anna», lever i dag, og er halvsøster til barnet «Kari», født utenfor ekteskap. Siden jeg kjente «Kari», ba jeg henne om å ta en ta en DNA-test, og å høre om «Anna» var villig til å gjøre det samme.

Etter at «Kari» tok en Family Findertest hos Family Tree DNA, viste resultatet at hun faktisk også var i slekt med min farmor. Ettersom min farmor ikke var i slekt med barnemoren, måtte altså forbindelsen være på «Oles» side. Jeg begynte da å lete i slekten til både «Ole» og farmor for å finnes felles ane, og det viste seg at de to var firmenninger. Via farmors DNA kunne jeg altså bekrefte at Ole virkelig var barnefaren. Etter hvert tok også «Anna» en DNA-test som støttet historien. Også i andre tilfeller har jeg kunnet bruke DNAet for å bekrefte historier.

Jølster DNA-gen

Alle mine besteforeldre har aner i Jølster på 1700-tallet. Naturlig nok får jeg

opp mange treff i Family Tree DNA-basen på personer som har slekt i Jølster. De fleste av disse stammer fra den samme 1600-talls mannen/kvinnen i området. Jeg har ved å se på kromosomene vi deler funnet et område i kromosom 2 som stort sett alle «Jølstringer» har. Andre som jeg ikke har klart å finne noen slektskapsforbindelse til, men som også matcher med meg nettopp i kromosom 2, kommer antagelig også fra Jølster. Jeg kaller derfor dette genet for «Jølster-genet».

Å kalle denne «fellesnevneren» for «Jølster-genet», betyr ikke nødvendigvis at genet kommer fra Jølster opprinnelig. Også denne slekten må en gang ha kommet til Jølster, selv om man ikke vet hvor fra. Dog ser jeg i Familiy Tree-basen at det også er mange svensker som deler dette spesielle kromosom 2-genet. Vil det si at jølstringen egentlig kommer fra Sverige? Dette er en interessant teori, men på ingen måte en fasit.

Jens Nielsen Nedrebøs dagbok. SAB. Kopi av siden der Jens (1627-1704) presenterte seg i dagboken. Han var lensmann i Jølster, og har en svært stor etterslekt. Han er dukker opp i slektstreet til bærerne av «Jølster-genet» som er omtalt her, og er mistenkt for å være bindeleddet. Jens hadde en svensk morfar, og kan derfor godt dele gener med svensker.

Avslutning

DNA er et spennende verktøy innen slektsforskning hvis brukt på rett måte. De som ikke vet mye om familien sin kan plutselig finne mange nye, og tidvis nære, slektninger. For andre kan DNA finne løsningen på noen spørsmål, og samtidig være med på å stille mange nye.

Er du interessert å begi det ut i DNA-ens verden, anbefaler jeg test hos National Geographic og/eller Family Tree DNA. Det koster selvsagt penger for slike tester, men følge med på nettsidene deres, de har salg flere ganger i året.

Dersom du bor i Bergensområdet, kan du delta på Slekt og Data Hordaland sine møtekvelder om slektsforskning og DNA på Kronstad hovedgård.

Til slutt vil jeg anbefale nettsiden Norway NDA Norgesprosjektet, her kan du lese mer om bruk av DNA i slektsforskning.

Per Stian Kjendal:
STEREOGRAFISKE BILDER

Vestlandet i 3D for over hundre år siden

Bilde 39: Odda før industriutbyggingen.

Allerede i 1838 oppfant Charles Wheatstone bruken av to bilder ved siden av hverandre for å oppnå dybde i bilder. Men metoden fungerte da bare med tegninger, siden fotografiet ikke ble oppfunnet før i 1839.

Mot slutten av 1800- tallet var det flere firmaer som reiste rundt og tok bilder til bildeserier som de solgte til private. Det var dyrt å ta bilder og kameraene var dyre, store og vanskelige i bruk.

Noen av disse firmaene prøvde seg med stereografiske bilder, der man tok to bilder med to kameraer, forskjøvet med samme avstand som et menneske har mellom øynene.

Disse bildene ble da satt i en holder, med to linser man satte ansiktet bort til, og vips hadde man dybde, det som i dag blir omtalt som 3D.

Det er tatt flere slike serier i Norge, og det eksisterer mange flotte bilder fra Vestlandet.

Ett av firmaene var Underwood & Underwood fra New Jersey i U.S.A. som i 1906 utga en serie med 100 bilder fra Norge. Et flertall av disse bildene er fra Vestlandet og Bergen. Bildene viser Bergen slik den var før brannen i 1916, og ved å se bildene i 3D føler man nesten at man er tilstede. Dette er en spennende måte å oppleve historien på.

Bilde 48: Bergen i 1906. Vi ser området ved Vågen og Torgalmenningen, slik det så ut før bybrannen i 1916.

I dag kan disse bildene oppleves i 3d enkelt med to metoder. Enten via en moderne tv med 3D eller man kan kjøpe et VR(Virtual Reality) sett til en moderne mobiltelefon. Dette koster fra 200-400 kr.

Bilde 50: Bergen i 1906. Vi ser området innerst i Vågen, slik det så ut før bybrannen i 1916.

Bilde 51: Bergen i 1906. Bryggen i Bergen.

Disse bildene gjør oss i stand til å nesten oppleve hvordan det var å leve på denne tiden. Effekten er overbevisende og en føler nesten at en er tilstede i historien,

Bilde 52: Bergen i 1906. Holberg Allmenningen i Bergen. På bildet ser vi et skilt med Elektrisk ferje. Det er dagens «Beffen», selskapet het A/S Bergens Elektriske Færgeselskab. De var elektriske frem til 1926. Fra 2015 ble fergen endelig elektrisk igjen.

Bilde 53:Bilde fra Vossevangen, i bakgrunnen Tvindefossen.

Hele serien med disse 100 bildene vil bli lagt ut på digitalarkivets FotoWeb.

Bilde 71: Bilde av bryllup ved Olden i Nordfjord.

Bjørn Davidsen:
Sydnæskage

Årets «Magda Holm»-oppskrift var en større utfordring enn noen gang. For heller ikke til denne oppskriften finnes det instruks om hvordan den skal steikes. Men vi gjorde et vellykket forsøk, etter først å ha normert den gamle oppskriften.

Begrepet «Kop» satte vi til 2,5 dl, etter å ha konsultert Cappelens «Kokebok» (1979) som skal være en fortsettelse av Stabekks. Der fant vi at amerikanske «cup» (om lag 2,5 dl) syntes rimelig, og var det i praksis også. Ut fra tabellen i samme bok, ble «½ Kop Smør» satt til 115 gram. Begrepet «lidt» når det gjelder krydderet, satte vi til ½ teskje, noe som gav en behagelig kryddersmak. Mengden hvetemel ble målt etter hvert som det ble tilsatt.

Her er den normerte oppskriften prøvekjøkkenet brukte:

3 egg
2,5 dl sukker
115 g mykt meierismør
½ ts kanel
½ ts kardemomme
½ ts natron (oppløst i ½ dl vann)
ca. 700 g hvetemel

Vi vispet egg og sukker, og arbeidet så inn smøret, krydderet og natron oppløst i vannet med en stålvisp. Deretter ble hvetemelet arbeidet gradvis inn og det hele eltet til en så tykk deig at den kunne kjelves ut (ikke for hard).

Oppskriften sier ingen ting om hva dette egentlig skal bli. Men siden navnet er i ubestemt entall, må vi anta at det handler om én kake. Derfor kjelvet vi deigen ut på bakepapir til en sirkelrund sak på 30 cm i diameter og ca. 1,5 cm tjukk.

Dette ble trukket over på en plate og satt midt i ovnen, forvarmet til 175 gr. Etter ca. 30 minutter framstod en lysebrun, litt tørr krydderkake som hadde hevet til ca. 4 cm på midten.

Det duftet så avgjort jul, og smakte utmerket. Kaken kan med fordel serveres, oppdelt etter ønske, med krem til.

Bør oppbevares i tett boks eller fryses i tett folie. Det viste seg at kaken ble mindre sprø og smulete – og enda bedre – ved oppbevaring i tett boks i romtemperatur.

(Dette er, til opplysning, den siste kakeoppskriften i boken med navn fra Bergen.)

Sydnæskage.

Visp 3 Æg med 1 Kop Sukker, og tilsæt 1/2 Kop Smør, lidt Kanel og Kardemomme, 1/2 Theske Natron, opløst i lidt Vand. Det hele æltes med Hvedemel til en tyk Deig, der kjævles ud.

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

De siste utgavene i denne serien:

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010

2/2010

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

4/2011

1/2012

2/2012

3/2012

1/2013

2/2013

3/2013

1/2014

2/2014

3/2014

4/2014

1/2015

2/2015

3/2015

4/2015

1/2016

2/2016

3/2016
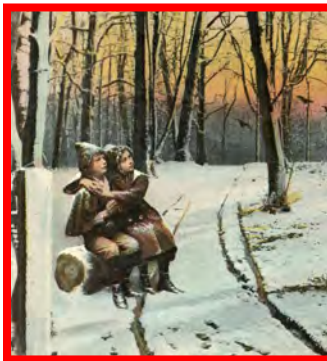
Lese Bergensposten på farten?: